

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αστική Λαϊκή Μουσική Παράδοση
Των Εβραίων Των Ιωαννίνων

Επιβλέπων καθηγητής: Κοκκώνης Γεώργιος

ΧΡΗΣΤΟΣ Β. ΜΠΑΤΣΗΣ
Α.Μ. 135
ΚΑΤΣΑΝΟΧΩΡΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΠΛΑΤΑΝΟΥΣΑ 2009

Πρόλογος

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε κατά το διάστημα Φεβρουαρίου 2006-Μάτιος 2009 και διαπραγματεύεται με το ζήτημα της αστικής, λαϊκής παράδοσης της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων. Πιο συγκεκριμένα αφορά στη μουσική κουλτούρα της κοινότητας αυτής, μιας κοινότητας με μακραίωνα παρουσία στην περιοχή των Ιωαννίνων, η οποία έδωσε το δυναμικό παρόν της σε όλους τους τομείς της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου. Αν και στο πέρασμα του χρόνου η κοινότητα αυτή γνώρισε ταραχώδεις περιόδους, η ύπαρξή της ως θρησκευτικής μειονότητας δεν ακυρώθηκε από το ευρύτερο θρησκευτικό και πολιτικοοικονομικό περιβάλλον. Η πολιτισμική όσμωση, που παρατηρείται σε ανάλογες περιπτώσεις σημειώθηκε και εδώ και είχε τον αντίκτυπό της και στη λαϊκή μουσική. Η αλληλεπίδραση της κυρίαρχης μουσικής κουλτούρας με αυτήν της εβραϊκής μουσικής ιδιαιτερότητας αποτελεί το θέμα της παρούσας εργασίας.

Εκτός από το γεγονός ότι κατάγομαι από την περιοχή των Ιωαννίνων, κίνητρο για την επιλογή του θέματος αποτέλεσε για μένα η προηγούμενη ενασχόλησή μου με την Εβραιογιαννιώτισσα τραγουδίστρια του περασμένου αιώνα Αμαλία Βάκα. Στη διάρκεια εκείνης της ενασχόλησής μου, η έκπληξή μου για την παρουσία της αξιόλογης -πλην άγνωστης στο ευρύ κοινό- τραγουδίστριας δημιούργησε ένα γενικότερο ενδιαφέρον για έρευνα της συγκεκριμένης εθνοπολιτισμικής ομάδας.

Η δυσκολία προσέγγισης του ζητήματος αυτού έγκειται στο γεγονός ότι, αν και η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων διαδραμάτισε στο παρελθόν σημαντικό ρόλο στην κυρίαρχη κουλτούρα, σήμερα είναι ένα βήμα πριν από τον πλήρη αφανισμό. Συνεπώς η συλλογή υλικού καθίσταται δυσχερής και ακόμα πιο δυσχερής ο εντοπισμός νέου εθνομουσικολογικού υλικού, καθώς η εβραιογιαννιώτικη καλλιτεχνική δημιουργία τείνει να εκλείψει. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι δεν υπάρχει πλέον εβραιογιαννιώτικη μουσική παράδοση. Μοιραία λοιπόν η έρευνα και η συλλογή εθνομουσικολογικού υλικού επικεντρώθηκε στο ήδη υπάρχον, περιορισμένο, εκδοθέν υλικό και στην επιτόπια έρευνα, στην οποία συμμετείχαν μερικοί από τους γηραιότερους εναπομείναντες Εβραιογιαννιώτες. Στις δυσκολίες αυτές προστίθεται φυσικά και το πρόβλημα της γλώσσας, καθώς λίγες είναι οι

εκδοθείσες ή προφορικές πηγές στην ελληνική. Αξιοσημείωτο είναι πως ακόμη και οι ίδιοι οι πληροφορητές αδυνατούν να αποδώσουν στα ελληνικά τους στίχους των τραγουδιών που θυμούνται.

Για την υπέρβαση των δυσκολιών αυτών αλλά και για τον εντοπισμό του εθνομουσικολογικού υλικού σημαντικότερη υπήρξε η βοήθεια που μου προσέφερε το Γραφείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας των Ιωαννίνων, τα μέλη του οποίου με κατεύθυναν στον εντοπισμό των εν ζώη μαρτύρων. Ανάλογης βοήθειας έτυχα και από τα μέλη του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας στην Αθήνα και ιδιαίτερα από τη διευθύντριά του κ. Μπαττίνου Ζανέτ, την οποία ευχαριστώ για την παραχώρηση της άδειας για πρόσβαση στο αρχείο του Μουσείου και την παροχή υλικού. Για την επαφή με το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας ευχαριστώ την κ. Μάτσα Αλέγα, κόρη του συγγραφέα-ερευνητή Μάτσα Ιωσήφ, η οποία, εκτός των άλλων, μου παραχώρησε συγγράμματα του πατέρα της. Ευχαριστίες οφείλω να εκφράσω στην κ. Σεβή Ζανέτ Ναχμήα και στον ιεροψάλτη κ. Κοέν Σαμουήλ, οι οποίοι, όντας δύο από τους γηραιότερους Εβραιογιαννιώτες, με τις μαρτυρίες τους και τις ερμηνείες των εβραιογιαννιώτικων τραγουδιών, αποτέλεσαν ζωντανή πηγή για την έρευνά μου. Επίσης σημαντικές υπήρξαν οι παρατηρήσεις του μέλους του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, βυζαντινολόγου κ. Λουκή Τηλέμαχου, σχετικά με την ιστορική προσέγγιση της κοινότητας καθώς και του υπ. διδάκτορα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Κλαδάκη Ιωάννη, σχετικά με τις φιλολογικές παρατηρήσεις επί του κειμένου της εργασίας. Και στους δύο οφείλω θερμές ευχαριστίες.

Τέλος ιδιαίτερα σημαντική κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας υπήρξε η βοήθεια του επιβλέποντος καθηγητή κ. Κοκκώνη Γεωργίου. Θα ήταν σοβαρή παράλειψη εκ μέρους μου αν δεν εξέφραζα τις θερμές ευχαριστίες μου προς το πρόσωπό του, τόσο για την αποδοχή της πρότασής μου σχετικά με το προς διερεύνηση θέμα, όσο και για τις ευγενικές του υποδείξεις, χωρίς τις οποίες το όλο εγχείρημα δύσκολα θα οδηγούνταν σε ολοκλήρωση.

Εισαγωγή

Ο εντοπισμός νέου εθνομουσικολογικού υλικού της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων αποτελεί το πρώτο επίπεδο της εργασίας. Σε δεύτερο επίπεδο η εργασία εξετάζει το υπάρχον διαθέσιμο υλικό με όλες τις δυσκολίες που η εξέταση αυτή συνεπάγεται: Περιορισμένος αριθμός εκδόσεων, δυσεύρετες ηχητικές καταγραφές, προβληματική μεθοδολογική προσέγγιση στις υπάρχουσες εκδόσεις. Σε τρίτο επίπεδο επιχειρεί να ερευνησει το βαθμό και την έκταση της συνάφειας μεταξύ της χριστιανικής και της εβραϊκής μουσικής κουλτούρας.

Για τον εντοπισμό του ανέκδοτου μουσικολογικού υλικού έγινε αρχικά προκαταρκτική επισκόπηση της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας και εντοπίστηκαν τα σημαντικά ιστορικά και εθνομουσικολογικά χαρακτηριστικά της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Ρωμανιωτών. Ακολούθησε σχεδιασμός και εκτέλεση της έρευνας. Καρπός αυτής ήταν ο εντοπισμός μικρού αριθμού επιζώντων του Ολοκαυτώματος, οι οποίοι, με τις εκτελέσεις τραγουδιών-ύμνων και με τις διηγήσεις τους, βοήθησαν στη εξακρίβωση των αναφορών που συλλέγησαν από τη βιβλιογραφία και την εθνομουσικολογική έρευνα της εθνοπολιτισμικής ομάδας κάτι που απουσιάζει από τις περισσότερες εκδοθείσες μελέτες.

Σε ό,τι αφορά στη μελέτη του υπάρχοντος εθνομουσικολογικού υλικού μπορεί να ειπωθεί ότι το περιορισμένο εκδοθέν υλικό υστερεί σε επιστημονικότητα. Οι περισσότεροι μελετητές ήταν άνθρωποι οι οποίοι ανήκαν μεν στη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα, διακατέχονταν δε από συναισθηματική φόρτιση, η οποία, σε συνδυασμό με τον ερασιτεχνισμό τους, υποχρεώνει τον ερευνητή σε επιφυλακτική προσέγγιση του υλικού.

Σημείο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος στην παρούσα εργασία είναι η διερεύνηση των αμοιβαίων επιρροών μεταξύ της εβραιογιαννιώτικης κουλτούρας και της κυρίαρχης χριστιανικής κουλτούρας της περιοχής των Ιωαννίνων.

Αυτοί οι τρεις άξονες ενδιαφέροντος δεν αποτελούν αυτοτελείς ενότητες της εργασίας αλλά διαχέονται σε όλα τα επιμέρους κεφάλαια. Η επισκόπηση του υλικού κατέστησε σαφές ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο αν δεν γινόταν προσεκτική μελέτη των πτυχών της κοινωνικής ζωής. Με δεδομένο μάλιστα πως η συγκεκριμένη

εθνοπολιτισμική ομάδα τείνει να εκλείψει, η μελέτη αυτή έπρεπε να γίνει σε βάθος χρόνου. Αναζητήθηκαν λοιπόν πέραν των μουσικολογιών στοιχείων, ιστορικά, εθνογραφικά και φιλολογικά στοιχεία τα οποία παρουσιάζονται με την ακόλουθη διάταξη.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται ιστορική αναδρομή της παρουσίας των Εβραίων στα Ιωάννινα. Η ιστορική αυτή αναδρομή ξεκινά από την αρχική εγκατάστασή τους στην περιοχή των Ιωαννίνων και καταλήγει στα χρόνια του Ολοκαυτώματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνεται το πλαίσιο εντός του οποίου εκδηλώνεται η εβραιογιαννιώτικη μουσική δημιουργία. Το πλαίσιο αυτό αποτελείται κατά κύριο λόγο από γιορτές και λοιπές κοινωνικές εκδηλώσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μουσική των Εβραιογιαννιωτών και το μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας που πραγματοποιήθηκε.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται δείγματα της θρησκευτικής μουσικής των Εβραιογιαννιωτών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

Η εθνομουσικολογική προσέγγιση της ομάδας των Εβραίων των Ιωαννίνων είναι ένα ζήτημα το οποίο δεν έχει ερευνηθεί επαρκώς και τα περιθώρια για περαιτέρω επιστημονική έρευνα είναι ευρύτατα.

Κεφάλαιο I

Ιστορική αναδρομή της παρουσίας των Εβραίων στα Ιωάννινα

Η εγκατάσταση των Εβραίων στην περιοχή των Ιωαννίνων

Η παλαιότερη σωζόμενη γραπτή πηγή για την παρουσία Εβραίων στα Ιωάννινα είναι ένα χρυσόβουλο που εκδόθηκε από το βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο II στα 1319. Οι μελετητές Ε. Νάχμαν (J. Nehama) και Ν. Μπέης (N. Bees) τοποθετούν χρονικά την εγκατάσταση των ελληνόφωνων Εβραίων πολύ παλαιότερα, από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου. Μια προφορική παράδοση αναφέρει ότι οι πρώτοι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή γύρω στο 70 π.Χ. Σύμφωνα με αυτήν, αιτία υπήρξε η μεταφορά Εβραίων σκλάβων από την Ιερουσαλήμ στη Ρώμη κατόπιν διαταγής του Ρωμαίου αυτοκράτορα Τίτου. Το πλοίο όμως που τους μετέφερε προσάραξε λόγω θαλασσοταραχής στα αλβανικά παράλια και οι σκλάβοι αποβιβάστηκαν και οδηγήθηκαν στην περιοχή όπου αργότερα ιδρύθηκαν τα Ιωάννινα. Εκεί αυτοί εγκαταστάθηκαν οριστικά¹. Η πιθανότερη εκδοχή για την προέλευση των Εβραίων στην πόλη των Ιωαννίνων είναι ότι ήρθαν από την περιοχή της Άρτας, την αρχαία Φωτική και από τη Νικόπολη².

Η επαρχία της Ηπείρου βρισκόταν υπό Ρωμαϊκή διοίκηση από το 168 π.Χ. έως το 375 μ.Χ. οπότε πέρασε σε βυζαντινή διοίκηση. Ο Εβραίος συγγραφέας Ασέρ Μουσσής (Asher Moïssis) υποστηρίζει ότι οι Εβραίοι μετανάστευσαν στα Ιωάννινα από τη Νικόπολη³. Σήμερα, από επιγραφή που υπήρχε στη Συναγωγή στα πρώτα χρόνια της διοίκησης του Αλή Πασά, γνωρίζουμε ότι το κτήριο της Συναγωγής αυτής χτίστηκε στα τέλη του 9^{ου} αιώνα. Αν αναλογιστεί κανείς ότι το κτήριο αυτό δεν θα ήταν σίγουρα ο πρώτος τόπος λατρείας της εβραϊκής θρησκείας, μπορούμε να

¹ Dalven Rae (1990), *The Jews of Ioannina*, Cadmus Press, σ. 3-4. Πρβλ. επίσης, Σιομπότης Γεώργιος (2005), *Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι των Γιαννίνων*, Κ.Ι.Σ.Ε., σ. 13.

² Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 14. Πρβλ. επίσης, Ναχμάν Ευτυχία (1996), *Γιάννενα, Ταξίδι στο Παρελθόν*, Talos Press, σ. 15.

³ Schwartz B. & Athanassakis A. (1987), *The Greek-Jewish Songs of Yannina*, Modern Greek Studies Yearbook, vol. 3, University of California, Santa Barbara, USA σ. 179.

συμπεράνουμε ότι η ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα ήταν ήδη ζώσα τον 9^ο αιώνα μ.Χ.

Οι Εβραίοι υπό βυζαντινή διοίκηση

Μέχρι τον 4^ο αιώνα οι Εβραίοι, που ζούσαν στη Μ. Ασία και στη βαλκανική χερσόνησο, απολάμβαναν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τις άλλες κοινότητες στις περιοχές αυτές. Μετά την έλευση του χριστιανισμού ωστόσο υπέστησαν αρκετές πιέσεις για να τροποποιήσουν την πίστη τους άλλοτε μέσω ενός ήπιου προσηλυτισμού και άλλοτε μέσω μιας βίαιης επιβολής του χριστιανικού δόγματος με την έκδοση διαταγμάτων. Αναφέρονται επιγραμματικά οι εξής προσπάθειες εκ μέρους της αυτοκρατορίας:

- Ο Ιουστινιανός ανάγκασε τους Εβραίους να διαβάζουν την Αγία Γραφή στη Συναγωγή τους από μετάφραση
- Ο Βασίλειος Ι προσπάθησε να αναγκάσει ραβίνους να αποποιηθούν δημόσια τα θρησκευτικά τους πιστεύω, προσφέροντάς τους ως αντάλλαγμα φοροαπαλλαγές και τιμητικές, δημόσιες θέσεις. Κάποιες φορές επιχείρησε και με πιο βίαιους τρόπους να προσηλυτίσει τους Εβραίους κατοίκους της αυτοκρατορίας
- Την προσπάθεια του Βασιλείου Ι συνέχισε ο γιος του ο Λέων VI αλλά και ο Ρωμανός Ι ο Λεκαπηνός, ο οποίος με ενέργειές του προκάλεσε μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις Εβραίων για θρησκευτικούς λόγους

Ωστόσο οι Εβραίοι διατήρησαν την πίστη τους. Σύμφωνα με τους ερευνητές σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η αποκήρυξη των βίαιων ενεργειών από μέρους της εκκλησίας και το γεγονός ότι η αυτοκρατορική πολιτική δεν τηρήθηκε απαρέγκλιτα και σε ενιαίο βαθμό⁴.

Ξένοι εισβολείς

Οι Εβραίοι του βορειοελλαδικού χώρου στα χρόνια του Βυζαντίου υπήρξαν θεατές πολλών πολεμικών συγκρούσεων ανάμεσα σε Σλάβους, Βουλγάρους και Βυζαντινούς για τον έλεγχο περιοχών της βαλκανικής. Συχνά συμμετείχαν στις πολεμικές αυτές συγκρούσεις και υπέστησαν διωγμούς και αιχμαλωτίσεις. Στα χρόνια του Βούλγαρου αυτοκράτορα Σαμουήλ (976-1014) είχαν την εύνοια των Βουλγάρων.

⁴ Dalven (1990), ό. π., σ. 4.

Αργότερα όμως, στα χρόνια του Αλέξιου Κομνηνού (1081-1118), τήρησαν καθαρά φιλοβυζαντινή στάση και θεώρησαν τον Αλέξιο ως αυτοκράτορα-μεσσία που θα έθετε τέλος στους διωγμούς τους. Εκείνος σε αντάλλαγμα τους πρόσφερε φοροαπαλλαγές και τους ενθάρρυνε να μετοικήσουν στη Παλαιστίνη⁵.

1082-1430

Για ένα μικρό διάστημα (1081-1082) οι κάτοικοι της Ηπείρου γνώρισαν νορμανδική κατοχή⁶. Αργότερα, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους σταυροφόρους στα 1204, η περιοχή της Ηπείρου διεκδικήθηκε από τη δημοκρατία της Βενετίας, πέρασε όμως στον έλεγχο του Boniface του Monferrat ο οποίος ηγείτο σταυροφορίας. Οι βυζαντινοί πρόσφυγες κινήθηκαν τόσο προς το νεοϊδρυθέν Πριγκιπάτο της Ηπείρου όσο και προς εκείνα της Νίκαιας και της Τραπεζούντας. Αργότερα, ο Μιχαήλ Δούκας Κομνηνός ελευθέρωσε το επονομαζόμενο πλέον «Δεσποτάτο της Ηπείρου» από τη λατινική κατοχή και έγινε ένας από τους διεκδικητές του βυζαντινού θρόνου στην επανόρθωση της αυτοκρατορίας. Ο Μιχαήλ βοήθησε τους πρόσφυγες που εισήλθαν στα Ιωάννινα, προστάτευσε τα δικαιώματα και την ιδιοκτησία των ντόπιων κατοίκων και ενίσχυσε περαιτέρω την οχύρωση της πόλης⁷.

Το Μιχαήλ Δούκα Κομνηνό διαδέχτηκε στο θρόνο της Ηπείρου ο αδελφός του Θεόδωρος Ι, ο οποίος όμως δεν έτυχε της ίδιας αποδοχής με τον αδελφό του από την εβραϊκή κοινότητα, αφού έθεσε εαυτόν εχθρό της, λεηλατώντας τις περιουσίες των Εβραίων και αρνούμενος να τους υπερασπιστεί έστω και στις στοιχειώδεις

⁵ Dalven Rae, *Janina*, www.members.tripod.com/Yanina/Romaniotes.html, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007). Πρβλ. επίσης, Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 6.

⁶ Prinzing G., «Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, Μέση Βυζαντινή Περίοδος (6^{ος} αι.-1204)» στο *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* (1997), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 190-194.

⁷ Nicol D., «Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία, το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Υστεροβυζαντινή Περίοδος (1204-1470)» στο *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* (1997), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 198. Πρβλ. επίσης, Giordano Vincent, *Before the Flame Goes Out: A Document of the Romaniote Jews of Ioannina and New York*, www.romaniotelegacy.org, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

διεκδικήσεις των δικαιωμάτων τους. Η παράδοση θέλει η τύφλωσή του να εκτελείται από δύο Εβραίους, δείγμα της απέχθειας των Εβραίων προς το πρόσωπό του⁸.

Αντίστοιχη ήταν και η περίπτωση των Εβραίων της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο Ιωάννης Βατατζής διέταξε τους Εβραίους σε όλη την αυτοκρατορία του να ασκούν τις λατρευτικές τους εκδηλώσεις σύμφωνα με το δικό του τυπικό και να ασπάζονται τη δική του πίστη⁹.

Στην περιοχή των Ιωαννίνων και στην περίοδο της διακυβέρνησης των Παλαιολόγων οι Εβραίοι είχαν σχετική θρησκευτική ανοχή εκ μέρους του χριστιανικού πληθυσμού. Ωστόσο δεν έλειπαν και εκεί πιέσεις προερχόμενες από εκκλησιαστικούς κύκλους¹⁰ στην κατεύθυνση της κριτικής αυτής της θρησκευτικής ανοχής. Ένα κοινό επίσης χαρακτηριστικό όλων των εβραϊκών κοινοτήτων της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν η υποχρέωση των ενηλίκων ανδρών να πληρώνουν έναν ειδικό κεφαλικό φόρο (κεφαλετείον) αντίστοιχο με εκείνο που πλήρωναν οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί σε ισλαμικές και σε δυτικές, ευρωπαϊκές χώρες. Χαρακτηριστικό ήταν το Σύνταγμα του Ματθαίου Βλαστάρη, το οποίο περιείχε κοσμικούς και θρησκευτικούς κανόνες και προειδοποιούσε τους Χριστιανούς να μην έχουν επαφές με τους Εβραίους. Κάτι αντίστοιχο συνέγραψαν ο Ανδρόνικος και ο Ιωάννης VI Κατακουζηνός με τις ηθικές πραγματείες τους κατά των Εβραίων¹¹. Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων γνώρισαν διώξεις μετά το 1316 όταν η περιοχή περιήλθε σε σερβική κατοχή και διοίκηση. Ακολούθησαν οι Οθωμανοί που παρουσιάστηκαν ως προστάτες των Ιωαννίνων ενάντια στις επεκτατικές βλέψεις των Αλβανών. Έτσι, υποσχόμενοι ως αντάλλαγμα την ανεξιθρησκία, πολιτικά δικαιώματα, προσωπική ιδιοκτησία και δικαστικά δικαιώματα, κατάφεραν να ελέγξουν την περιοχή χωρίς

⁸ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 8. Πρβλ. επίσης, Bowman Steven, *The Jews of Byzantium 1204-1453*, Alabama Press, USA 1985, σ. 14.

⁹ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 9.

¹⁰ Σε επιστολή του στον Ανδρόνικο II, ο Πατριάρχης Αθανάσιος ασκεί κριτική στον αυτοκράτορα σχετικά με την ανοχή που επιδεικνύει στους «εχθρούς της πίστης» Εβραίους, Αρμενίους και Τούρκους, οι οποίοι είχαν χτίσει οίκους λατρείας ανάμεσα στους χριστιανικούς (Dalven Rae, *ό. π.*, σ. 12).

¹¹ Bowman, *ό. π.*, σ. 30-31.

πολεμικές συγκρούσεις και τη διατήρησαν στην κατοχή τους για 482 χρόνια (9/10/1430 έως 21/2/1913)¹².

Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων υπό οθωμανική διοίκηση

Εφόσον πλήρωναν τους φόρους τους και δεν επαναστατούσαν κατά της οθωμανικής εξουσίας, οι Εβραίοι που ζούσαν υπό οθωμανική διοίκηση είχαν την ελευθερία να εκτελούν τις λατρευτικές τους εκδηλώσεις ελεύθερα, να ασχολούνται με το εμπόριο, να διαθέτουν τα χρήματά τους όπως εκείνοι επιθυμούσαν, να ντύνονται όπως ήθελαν και να κάνουν πράγματα που οι Χριστιανοί του Μεσαίωνα τους απαγόρευαν¹³. Στα Ιωάννινα οι Εβραίοι έβλεπαν θετικά την επιθυμία των Χριστιανών να ελευθερωθούν από την οθωμανική κατοχή αλλά από την άλλη τηρούσαν την αρχή «ο νόμος της γης είναι ο νόμος», εννοώντας ότι για τους Εβραίους ο εθνικισμός οποιουδήποτε είδους θεωρείτο ασέβεια¹⁴.

Οι λαοί της «ειρήνης»

Οι λαοί που είχαν κυριευτεί από τους Μουσουλμάνους και δεν ασπάστηκαν το Ισλάμ ήταν γνωστοί ως dhimmis. Η ελευθερία τους προστατευόταν και τους επιτρεπόταν να διατηρούν ιδιοκτησία σε αντάλλαγμα πληρωμής κεφαλικού φόρου από τους ενήλικες άνδρες. Δεν τους επιτρεπόταν να κατασκευάζουν νέες συναγωγές ή να ψηλώνουν τις υπάρχουσες πάνω από τα τζαμιά. Το μόνο που μπορούσαν ήταν να αποκαθιστούν τις υπάρχουσες. Ωστόσο, οι περιορισμοί αυτοί, ως φαίνεται, ποτέ δεν ίσχυσαν διότι τόσο η Νέα Συναγωγή των Ιωαννίνων όσο και αυτή της Άρτας χτίστηκαν υπό οθωμανική κατοχή¹⁵. Οι αποδείξεις ενός dhimmi δεν γίνονταν αποδεκτές συγκρινόμενες με εκείνες ενός Μουσουλμάνου ενώπιον των δικαστηρίων. Ένας Μουσουλμάνος που σκότωνε έναν dhimmi δεν λάμβανε ποτέ τη θανατική ποινή. Ένας dhimmi δεν μπορούσε να παντρευτεί Μουσουλμάνο. Ένας dhimmi δεν

¹² Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 14. Πρβλ. επίσης, Toren Hilary & Steinberg Connie, *Synagogues Without Jews*, www.bh.org.il (ημερ. πρόσβασης 21/4/2008).

¹³ Τσιλιγιάννης Κωνσταντίνος (2004), *Η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας*, εκδ. Κ.Ι.Σ.Ε., Θεσσαλονίκη, σ.15. Πρβλ. επίσης, Toren & Steinberg, *ό. π.*

¹⁴ Βλ. Παπαϊωάννου Μ. Μ., *Διακριτικά, Γιοσέφ Ελιγιά*, αναδημοσίευση άρθρου, εφημ. Ριζοσπάστης, Παρασκευή 27 Ιούλη 2001.

¹⁵ Τσιλιγιάννης, *ό. π.*, σ.126. Πρβλ. επίσης, Tsiliyianni Constantinos, *The Jews of Arta*, *chronika*, (issue 192: July/August 2004), www.kkjsm.org (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

μπορούσε να έχει δούλο Μουσουλμάνο, το αντίστροφο ήταν επιτρεπτό. Ένας dhimmi έμπορος στα σύνορα θα πλήρωνε διπλάσιο φόρο εισαγωγής αγαθών σε σχέση με ένα Μουσουλμάνο.

Ωστόσο υπήρχαν και θετικές πλευρές στον τρόπο ζωής των dhimmi. Τόσο οι Εβραίοι όσο και οι Χριστιανοί προστατεύονταν από τους Μουσουλμάνους ως μονοθεϊστές και ως πιστοί που λάτρευαν θρησκείες δια της αποκαλύψεως. Αυτό έδινε προνομιακή θέση στους Εβραίους και τους Χριστιανούς σε σχέση με άλλους υπηκόους άλλων θρησκειών. Σε πρακτικό επίπεδο Εβραίοι και Χριστιανοί ήταν σεβαστοί, διότι ήταν χρήσιμοι, αφού κατείχαν ικανότητες που οι Μουσουλμάνοι εκμεταλλεύονταν και δεν κατείχαν ή δεν ενδιαφέρονταν να αποκτήσουν. Αυτές περιλάμβαναν εμπόριο πολύτιμων μετάλλων, τραπεζικές δραστηριότητες και διπλωματία, δραστηριότητες που από τους αυστηρούς Μουσουλμάνους θεωρούνταν επικίνδυνες για τις ψυχές των ασχολουμένων με αυτές. Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι ένιωθαν τους εαυτούς τους υποδεέστερους κοινωνικά. Ωστόσο, η πολιτισμική και πνευματική ζωή τους κατευθυνόταν από τους ραβίνους, οι οποίοι θεωρούσαν βαρύνουσας σημασίας την ελευθερία συνείδησης και τη δυνατότητα να ζουν μια ορθόδοξη εβραϊκή ζωή εντός των περιορισμών της κοινότητάς τους παρά το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδό τους, κάτι που σε πολλές χριστιανικές χώρες οι Χριστιανοί απαγόρευαν¹⁶.

Το σύστημα των Milliets

Η οθωμανική αυτοκρατορία χωρίστηκε από τους Οθωμανούς σε εθνικές-θρησκευτικές κοινότητες που ονομάζονταν Milliets. Ηγέτες τους ήταν οι Millie Bashi. Αυτοί παραχωρούσαν αυτονομία στις κοινότητες και δεν εμπόδιζαν τις θρησκευτικές τους τελετές, αρκεί να μην πρόσβαλλαν ή προσηλύτιζαν Μουσουλμάνους. Ηγέτης των Εβραίων ήταν ο Hakham Bashi που ήταν κάτι αντίστοιχο με τον πατριάρχη των Ορθόδοξων Χριστιανών. Ο ρόλος του, όπως και του πατριάρχη, ήταν να εκπροσωπεί στην Πύλη, ως μέλος του Διβανίου, τους Εβραίους υπηκόους, να τους εποπτεύει στην πληρωμή των φόρων και είχε και ανώτατη

¹⁶ Kourmantzi Eleni, *The Jewish Community of Ioannina*, www.seferad.org, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007). Πρβλ. επίσης, Toren & Steinberg, *ό. π.*

διοικητική εξουσία. Τα Milliets σε καμιά περίπτωση δεν ήταν γκέτο, ωστόσο ενδυνάμωναν την κοινωνική αλληλεγγύη εντός αυτών¹⁷.

Η άφιξη των Σεφεραδιτών

Στη διάρκεια του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα, Σεφεραδίτες Εβραίοι εγκαταστάθηκαν σε πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹⁸ κατόπιν προσκλήσεως¹⁹ του σουλτάνου Μεχμέτ II (1451-1481) και του διαδόχου του Βαγιαζήτ II (1481-1512). Η πρόσκληση αυτή περιλάμβανε την παροχή δυνατότητας εγκατάστασης σε πολλές πόλεις όπως στην Κωνσταντινούπολη (περίπου 30.000-50.000) και τη Θεσσαλονίκη (περίπου 15.000-20.000) και την παροχή προστασίας έναντι οποιουδήποτε τους κακομεταχειριζόταν. Οι Εβραίοι προσέφεραν με τη σειρά τους τις υπηρεσίες τους στην αυτοκρατορία, αφού ήταν ειδικευμένοι τεχνίτες, καλλιτέχνες, επιχειρηματίες, φυσικοί, μελετητές, γλωσσολόγοι, διπλωμάτες, μεταφραστές, τραπεζίτες και διατηρούσαν εμπορικές συναλλαγές με την Ευρώπη μέσω ξηράς και θαλάσσης²⁰. Όλα αυτά ήταν επαγγελματικές δραστηριότητες χρήσιμες για τη διοικητική και οικονομική στήριξη της αυτοκρατορίας, γι' αυτό πολλοί Εβραίοι ανήλθαν σε υψηλές θέσεις της κρατικής ιεραρχίας και γενικά η εβραϊκή κοινότητα ήταν τρίτη σε μέγεθος δύναμη μετά τη μουσουλμανική και τη χριστιανική.

Στα Ιωάννινα οι Σεφεραδίτες που εγκαταστάθηκαν ήταν πολύ λίγοι (γνωστοί με τα ονόματά τους). Αυτοί δεν άλλαξαν τις συνήθειες των ντόπιων Ρωμανιωτών²¹, αντιθέτως υπήρξαν πρόθυμοι να ομοιάσουν με αυτούς, αφού σύντομα έμαθαν ελληνικά και δέχτηκαν τις διαφορές της ρωμανιώτικης λειτουργίας. Μία αφομοίωση που εκ των πραγμάτων κρίνεται αναπόφευκτη.

Η συνύπαρξη Σεφεραδιτών και Ρωμανιωτών δεν ήταν πάντα χωρίς προβλήματα. Θα ισχυριζόταν κανείς μάλλον το αντίθετο. Οι δυο εθνοπολιτισμικές

¹⁷ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 15. Πρβλ. επίσης, Τσιλιγιάννης, *ό. π.*, σ. 13.

¹⁸ Kourmantzi, *ό. π.*

¹⁹ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 17. Πρβλ. επίσης, Toren Hilary & Dorfman Ben-Zion, *A Jewish History*, <http://bh.org.il> (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

²⁰ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 17. Πρβλ. επίσης, Toren & Dorfman, *ό. π.*

²¹ Βλ. *Romaniote Jews of Ioannina Greece*, Lecture presented on August 15, 2006 at the International Jewish Genealogical Conference, www.kkjsm.org/archives (ημερ. πρόσβασης 20/4/2008).

ομάδες συχνά ήταν σε σύγκρουση σχετικά με το ποια από τις δυο θα υπερισχύσει πολιτικά στον τόπο διαμονής τους. Προφανώς αυτή η αντίθεση και ρήξη να ήταν αποτέλεσμα της πεποίθησης των Σεφεραδιτών ότι ήταν απόγονοι της τάξης των ευγενών της Ιερουσαλήμ και έπρεπε να διατηρήσουν τα πολιτικά και κοινωνικά προνόμια του παρελθόντος τους σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Εβραίους ανά τον κόσμο που ήταν απόγονοι του απλού λαού. Η ρήξη αυτή συχνά έφτανε σε εκτός ορίων αντιπαράθεση που απαιτούσε επέμβαση της τοπικής αστυνομίας²².

Οι πηγές σήμερα προσδίδουν αντιφατικές διαστάσεις στο θέμα της επαφής των δύο πολιτισμικών ομάδων. Από τη μια αναφέρεται ότι οι ντόπιοι Ρωμανιώτες δεν είδαν με καλό μάτι την άφιξη των Σεφεραδιτών που θεωρούνταν πιο μορφωμένοι και με πιο εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής. Έφτασαν δε σε σημείο να ζητήσουν από τον αρχιραβίνο της Κωνσταντινούπολης να απαγορεύσει σε όλους τους Σεφεραδίτες να εγκατασταθούν στις περιοχές τους και να ασχολούνται με τις εμπορικές δραστηριότητες που ήδη ασχολούνταν οι Ρωμανιώτες²³.

Η Berg αναφέρει ότι εξαιτίας της υψηλότερης μόρφωσής τους οι Σεφεραδίτες κυριάρχησαν των Ρωμανιωτών και ήταν πολλοί οι ελληνόφωνοι Εβραίοι που υιοθέτησαν τον τρόπο ζωής τους και έγιναν Σεφεραδίτες. Οι λίγοι που σε απομακρυσμένες περιοχές της Ελλάδας διατήρησαν τις παλαιότερες συνήθειές τους παρέμειναν Ρωμανιώτες. Σε αυτήν την κατηγορία μπορούμε να περιλάβουμε τους Εβραίους των Ιωαννίνων²⁴. Οι Schwartz και Athanassakis²⁵ υποστηρίζουν πως οι Ρωμανιώτες των Ιωαννίνων ήταν τόσο ελληνοποιημένοι ώστε απορρόφησαν πλήρως τους νεότερους Σεφεραδίτες²⁶. Απόδειξη το γεγονός ότι την εποχή του Β παγκοσμίου πολέμου μονάχα ελάχιστα επίθετα οικογενειών θύμιζαν την ισπανική καταγωγή τους²⁷. Αυτό ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις εβραϊκές κοινότητες της

²²Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 19.

²³Dalven Rae, *Janina*, www.members.tripod.com/Yanina/Romaniotes.html, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

²⁴Berg Irwin (2001), *Romaniote Jews*, www.kulanu.org/romaniotes/romaniote.html.

²⁵Schwartz & Athanassakis, *ό. π.*, σ. 179.

²⁶Βλ. *Romaniote Jews of Ioannina Greece*, Lecture presented on August 15, 2006 at the International Jewish Genealogical Conference, www.kkjsm.org/archives (ημερ. πρόσβασης 20/4/2008).

²⁷Βλ. *Romaniote Jews of Ioannina Greece*, *ό. π.*

Θεσσαλονίκης, της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, όπου το σεφεραδίτικο στοιχείο επικράτησε του Ρωμανιώτικου.

Μια πιο ακραία άποψη αναφέρει ότι το σεφεραδίτικο στοιχείο επικράτησε πλήρως του ρωμανιώτικου, γεγονός που φαίνεται από την επικράτηση τόσο του Ladino (της γλώσσας των ισπανόφωνων Εβραίων) έναντι της ελληνικής γλώσσας όσο και των συνηθειών και των λατρευτικών εκδηλώσεών²⁸ του, ώστε σήμερα οι απομεινάντες Ρωμανιώτες να θεωρούν τους εαυτούς τους Σεφεραδίτες²⁹.

Ωστόσο σιγά-σιγά γάμοι μεταξύ Σεφεραδιτών και Ρωμανιωτών έγιναν δεκτοί. Η ελληνόφωνη Γιαννιώτισσα συνήθως μάθαινε ευκολότερα τη γλώσσα και τις συνήθειες του ισπανόφωνου συζύγου της παρά το αντίστροφο. Στις λειτουργίες τους οι Εβραίοι των Ιωαννίνων διατήρησαν στα πιγιουτίμ ενιαίες μελωδίες και την ελληνική γλώσσα³⁰. Επίσης διατήρησαν τις δικές τους συνήθειες που ήταν απόρροια της αλληλεπίδρασης με το χριστιανικό περίγυρο. Αυτοί ήταν οι βασικοί παράγοντες που έκαναν τους Ρωμανιώτες Εβραίους των Ιωαννίνων μοναδικά «Γιαννιώτες»

Οθωμανική παρακμή

Από το 1566 (θάνατος του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή) και εξής ξεκινά, κατά τους ιστορικούς, η αργή και μακρά παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στη διάρκεια αυτής, οι Εβραίοι της αυτοκρατορίας υπέστησαν διώξεις και απαγορεύσεις σε ζητήματα που φέρονταν να ευημερούν όπως για παράδειγμα το πλούσιο ντύσιμο των γυναικών τους³¹. Στα χρόνια αυτά παρατηρείται η άνοδος της ομάδας των Φαναριωτών που απέκτησαν υψηλά αξιώματα στην Πύλη και ως στόχο είχαν την αναγέννηση της πάλαι ποτέ βυζαντινής αυτοκρατορίας.

²⁸ Σε μία περιγραφή της γιορτής του Πουρίμ, η Εβραιογιαννιώτισσα Ζανέτ Ναχμιά Σεβή, (επιτόπια καταγραφή, Ιωάννινα 17/1/07, συνοδευτικό CD εργασίας) αναφέρει ότι η καταγωγή μερικών εβραϊκών οικογενειών από τα Γιάννενα ήταν από τη Σικελία. Για το λόγο αυτό ονομάζονταν Σικελιάνοι και γόρταζαν δύο φορές το Πουρίμ, μία με τον κοινό τρόπο και μία με το δικό τους. Πρβλ. επίσης, *Romaniote Jews of Ioannina Greece*, ό. π..

²⁹ Περισσότερα στο άρθρο *Who are the Romaniote Jews*, www.romaniotelegacy.org (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

³⁰ Βλ. www.kis.gr/ioanninahistory.html. Πρβλ. επίσης, Ναχμάν, ό. π., σ. 17.

³¹ Dalven (1990), ό. π., σ. 20. Πρβλ. επίσης, Toren & Steinberg, ό. π.

Responsa

Σημαντική πηγή πληροφόρησης για εμάς σήμερα είναι οι εβραϊκές Responsa, οι οποίες ήταν γραπτές αποφάσεις επιφανών ραβίνων εις απάντησιν ερωτημάτων που έθεταν ντόπιοι ραβίνοι. Οι Responsa ασχολούνταν λεπτομερώς με πολλά οικονομικά, κοινωνικά και ηθικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι εβραϊκές κοινότητες³². Από τις σωζόμενες Responsa βλέπουμε ότι οι κοινότητες των Εβραίων των Ιωαννίνων και της Άρτας αποτελούνταν από ευσεβείς ανθρώπους απλής και ηθικής ζωής. Θρησκευτικοί κανόνες, που αφορούσαν διαφορετικές συνήθειες, τηρούνταν αμετάκλητα. Οι ραβίνοι μερικές φορές διαφωνούσαν μεταξύ τους ως προς τις ερμηνείες του εβραϊκού νόμου και δεν έλειπαν οι διαξιφισμοί μεταξύ τους για να γίνει επισήμως αποδεκτή η ερμηνεία του καθενός. Κάποιες από τις διαφωνίες των Ραβίνων πυροδοτούνταν από την εχθρότητα μεταξύ Ρωμανιωτών και Σεφεραδιτών. Τέλος, αναφέρονται περιπτώσεις Τούρκων που σκότωσαν Εβραίους χωρίς να λογοδοτήσουν στη δικαιοσύνη³³.

18^{ος} αιώνας

Στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα στα Ιωάννινα, παρατηρείται πολυπολιτισμική όσμωση. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπιζε η ευρύτερη περιοχή, ήταν αυτό της ληστείας που διήρκησε από τα χρόνια του Οσμάν Πασά, προκατόχου του Αλή Πασά, έως τα χρόνια του ίδιου του Αλή Πασά και ξεπεράστηκε μονάχα με την προσάρτησή της στην Ελλάδα. Η εβραϊκή μειονότητα υφίστατο και αυτή τα δεινά των ληστειών με αποτέλεσμα η επιχειρηματική δραστηριότητα να υποστεί καθυστέρηση. Η μόνη ισχυρή εβραϊκή επαγγελματική συντεχνία ήταν αυτή της παραγωγής μεταξιού. Γενικώς όμως οι σχέσεις Εβραίων και Ελλήνων στα Ιωάννινα δεν ήταν ίσως οι καλύτερες. Η επιβίωση λίγων οικογενειών (περί τις 200) σε ένα δυσμενές περιβάλλον ήταν αποτέλεσμα πιθανόν: α) Της συγκέντρωσης προσοδοφόρων, οικονομικών δραστηριοτήτων στα χέρια των Εβραίων. β) Της κατά γενική ομολογία και αποδεικνυόμενης ιστορικά αδυναμίας των Εβραίων να ανοίξουν γέφυρες επικοινωνίας με αλλοθρήσκους, όταν συχνά άλλωστε σε διάφορα ζητήματα δύσκολα συμφωνούσαν και με τους ομόθρησκούς τους. Αποκορύφωμα αυτής της

³² Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 22-25.

³³ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 22.

ολοένα αυξανόμενης αντιπαράθεσης, υπήρξε η κατηγορία εκ μέρους της χριστιανικής πλευράς, ότι υπεύθυνοι για τη σύλληψη και εκτέλεση του Κοσμά του Αιτωλού ήταν η εβραϊκή πλευρά, που τον πρόδωσε στους Τούρκους προβάλλοντας ως επιχείρημα, ότι δεν επιθυμούσαν τη διασάλευση της καθεστηκυίας τάξης και την είσοδο σε αβέβαιες, επαναστατικές διαδικασίες³⁴.

Στα χρόνια του Αλή Πασά

Στα χρόνια του Αλή Πασά τα Ιωάννινα παρουσίασαν μεγάλη ανάπτυξη. Οικονομική και πνευματική άνθηση παρατηρήθηκε στα χρόνια του, αφού Χριστιανοί και Εβραίοι ασχολούνταν με παντός είδους οικονομικές δραστηριότητες³⁵. Επίσης σχολές, βιβλιοθήκες, συγγραφείς και δάσκαλοι συντέλεσαν στην πνευματική πρωτοκαθεδρία της πόλης ανάμεσα στις υπόλοιπες ελληνικές³⁶. Αν και οι επαγγελματικές ασχολίες των Εβραίων δεν άλλαξαν, αναφορές περιηγητών και άλλων Ευρωπαίων αξιωματούχων (Pouqueville, W. Leake, sir H Holland) αναφέρουν ότι ζούσαν σε άθλιες συνθήκες και κάποιοι από αυτούς αναγκάστηκαν να μετοικήσουν στον Αυλώνα. Τα όποια προνόμια απολάμβαναν εκ μέρους των Τούρκων (όπως το να κατοικούν στα κάστρα τους) δεν ήταν δείγμα σεβασμού προς αυτούς αλλά αποτέλεσμα περισσότερο της αδιαφορίας των Τούρκων προς μία μειονότητα που επικέντρωνε την απέχθειά της περισσότερο στη χριστιανική πλευρά παρά στην οθωμανική διοίκηση³⁷. Εκτός των άλλων ασχολούνταν με το εμπόριο στα παζάρια, με δουλειές γύρω από το Σαράι, ήταν υποχρεωμένοι όμως να πληρώνουν φόρο ετήσιο για το χώρο ταφής των νεκρών τους³⁸.

³⁴ Γάτος Γεώργιος (1965), *Ιστορία των Ιωαννίνων*, Αθήνα, σ. 17-18. Πρβλ. επίσης, Αραβαντινός Π. (1956), *Χρονογραφία της Ηπείρου, τ. Β*, Αθήνα, σ. 268.

³⁵ Toren & Steinberg, *ό. π.*

³⁶ Βρανούσης Λ. – Σφυρόερας Β., «Η απογείωση της πνευματικής δημιουργίας στην Ήπειρο» στο *Ήπειρος, 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού* (1997), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 267-269. Kourmantzi, *ό. π.*

³⁷ Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 16.

³⁸ Dalven Rae, *Janina*, www.members.tripod.com/Yanina/Romaniotes.html, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

Αγώνας Ανεξαρτησίας

Κατά το ξέσπασμα του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, οι Χριστιανοί θεώρησαν, ότι οι μειονότητες των Εβραίων που κατοικούσαν σε ξεσηκωμένες περιοχές είχαν ταχθεί με το μέρος των Τούρκων. Αν και υπήρχαν στενές σχέσεις Εβραίων και Τούρκων, οι Ρωμανιώτες τάχθηκαν εξ αρχής στο πλευρό των επαναστατημένων Χριστιανών. Οι οικογένειες Crispi και Cohan πολέμησαν στο πλευρό τους. Πολλά προσέφεραν οι Εβραίοι που ζούσαν σε ευρωπαϊκές πόλεις (Παρίσι, Φλωρεντία, Βεσφαλία, Βιέννη, Λονδίνο) είτε με την ένθερμη δημόσια υποστήριξη του αγώνα είτε με έμπρακτη, χρηματική κυρίως, προσφορά. Αποκορύφωμα ήταν η βοήθεια που πρόσφερε ο Moissis Gaster (εβραϊκής καταγωγής πρεσβευτής της Ολλανδίας στο Βουκουρέστι) στον Αλ. Υψηλάντη μετά την ήττα του Ιερού λόχου στο Δραγατσάνι. Σε αναγνώριση αυτής τους της στάσης η Α΄ εθνοσυνέλευση αναγόρευσε τους Εβραίους της Ελλάδος ως ισότιμους πολίτες του έθνους³⁹.

Από την εκτέλεση του Αλή Πάσα στην Ανεξαρτησία

Κατά τον 19ο αιώνα οι αναφορές μιλούν για όχι πάνω από 3.000 Εβραίους σε έναν συνολικό πληθυσμό των Ιωαννίνων περί τις 212.000⁴⁰. Η επαφή των Εβραίων αυτών με άλλες ομόθρησκες κοινότητες εκτός Ιωαννίνων γινόταν μέσω των ραβίνων που επισκέπτονταν την κοινότητα τους σε τακτά διαστήματα.

Οι σχέσεις Εβραίων και Χριστιανών δεν ήταν οι καλύτερες. Συχνά αναφέρονταν συμπλοκές μεταξύ των κοινοτήτων όπως για παράδειγμα⁴¹:

- 1851, λίγο μετά το Πάσχα. Τέσσερις Εβραίοι καταδικάζονται για φόνο και υποκίνηση βιαιοτήτων θρησκευτικού χαρακτήρα
- 1872, Απρίλιος, Μ. Σάββατο. Βιαιότητες μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών με ένα νεκρό
- 1872, Μάιος-Ιούλιος. Νέες βιαιότητες και άλλος ένας νεκρός

Βαθύτερη αιτία των συγκρούσεων αυτών προφανώς ήταν ο ανταγωνισμός των δυο πολιτισμικών ομάδων για τον έλεγχο του εμπορίου και η γενικότερη οικονομική

³⁹ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 29.

⁴⁰ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 30 και Toren & Steinberg, *ό. π.*

⁴¹ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 31.

αντιπαλότητα μεταξύ τους. Παρότι χριστιανοί και Εβραίοι συμμετείχαν στο νεοϊδρυθέν επιμελητήριο των Ιωαννίνων και παρότι επίσης η εκπροσώπησή τους στο δεκαμελές συμβούλιο διοίκησης της πόλης ήταν αντιπροσωπευτική των πληθυσμιακών δεδομένων (1 διοικητής, 3 Μουσουλμάνοι διορισμένοι, 3 Μουσουλμάνοι και 2 Χριστιανοί εκλεγμένοι και ο Εβραίος αρχιραβίνος), εντούτοις η ενασχόληση μόνο Εβραίων και Χριστιανών με το εμπόριο φαίνεται ότι δεν οδηγούσε σε αγωγαστή συνεργασία⁴². Δυο επίσης σημαντικά γεγονότα αξίζει να καταγραφούν⁴³:

- Πολλά υπέφεραν οι Εβραίοι από τους Γενίτσαρους που διαρκώς τους ενοχλούσαν με απειλές και βιαιότητες μέχρι που ο Σουλτάνος Μαχμούτ II έθεσε δυναμικά τέλος σ' αυτό (1826)

- Τον Ιούλιο του 1869 σχεδόν το σύνολο των καταστημάτων που ανήκουν σε Εβραίους και η πλειονότητα των οίκων των Εβραίων καταστράφηκαν από πυρκαγιά για την οποία υπεύθυνος ήταν ο Τούρκος διοικητής Rashim Pasha. Ως εκ τούτου το μεγαλύτερο μέρος της κοινότητας περιήλθε σε πείνα, φτώχεια και εξαθλίωση, ζητώντας τη βοήθεια των Εβραίων άλλων κοινοτήτων εκτός Ελλάδας

Αν αναλογιστεί κανείς τα παραπάνω, διαπιστώνει ότι η ζωή δεν ήταν εύκολη σε ένα περιβάλλον, που χωρίς να είναι εχθρικό, εντούτοις δεν άφηνε περιθώρια για σημαντική ανέλιξη του εβραϊκού στοιχείου, καθώς συχνά ετίθετο στο κέντρο της καχυποψίας και της αμφισβήτησης ως προς την τιμιότητα των οικονομικών του δραστηριοτήτων. Φαίνεται όμως πως τα αίτια δεν ήταν μόνο οικονομικά αλλά βαθύτερα πολιτικά. Οι Εβραίοι αναζητούσαν πάντα τη χειραφέτησή τους σε όποια χώρα κι αν κατοικούσαν. Μία χειραφέτηση όμως που ποτέ δεν μπόρεσε να επιτευχθεί ούτε στις παλαιότερες φεουδαρχικές, κρατικές δομές ούτε στις νεότερες, αστικές. Ο Marx σχολιάζει επ' αυτού: *Το χριστιανικό κράτος μπορεί να συμπεριφέρεται απέναντι στον Εβραίο μόνο με τον τρόπο του χριστιανικού κράτους, δηλαδή μόνο με τον τρόπο του προνομίου, επιτρέποντας την απομόνωση του Εβραίου από τους λοιπούς υπηκόους, αλλά κάνοντάς τον να νιώθει την καταπίεση των άλλων ξέχωρων από τον ίδιο σφαιρών και ακόμα πιο έντονα, γιατί ο Εβραίος βρίσκεται σε θρησκευτική αντίθεση προς την κυρίαρχη θρησκεία. Αλλά και ο Εβραίος μπορεί να συμπεριφέρεται προς το κράτος μόνο σαν Εβραίος, δηλαδή σαν ξένος προς το κράτος, αντιτάσσοντας στην πραγματική*

⁴² Παπαγεωργίου Γεώργιος (1988), *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά το 19^ο αιώνα*, εκδ. ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα, σ. 115, υποσ. 3.

⁴³ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 31.

εθνικότητα τη δική του χιμαιρική εθνικότητα, στον πραγματικό νόμο το δικό του απατηλό νόμο, φανταζόμενος πως έχει το δικαίωμα να απομονώνεται από την ανθρωπότητα, μην παίρνοντας κατ' αρχήν μέρος στην ιστορική κίνηση, προσδοκώντας ένα μέλλον που δεν έχει τίποτα το κοινό με το γενικό μέλλον του ανθρώπου, θεωρώντας τον εαυτό του μέλλος του εβραϊκού λαού. Και ο εβραϊκός λαός είναι ο «εκλεκτός λαός»⁴⁴.

Στην εβραιογιαννιώτικη ιστορία μοναδικό κάλεσμα αφύπνισης της εβραϊκής συνείδησης υπήρξε η φωνή του Εβραιογιαννιώτη κομμουνιστή ποιητή Γιοσέφ Ελιγιά ο οποίος, όπως σχολιάζει ο Μ. Μ. Παπαϊωάννου⁴⁵, ανήκει σε δύο ρεύματα που ενώνονται με το γενικό προοδευτικό κοινωνικό κίνημα της δεκαετίας 1920 - 1930: Το πολιτικό, αντιεθνικιστικό εβραϊκό και το πνευματικό, ιδεολογικό. Και τα δύο αυτά ρεύματα ήταν το ίδιο δυναμικά. Όπως σημειώνει ο ίδιος ιστορικός, ο ποιητής Γιοσέφ Ελιγιά έζησε σε μία εποχή που η εβραϊκή φτωχολογιά απαλλασσόταν από τις παμπάλαιες θρησκευτικές και ειδωλολατρικές προκαταλήψεις και προσχωρούσε με ενθουσιασμό στη στρατιά των επαναστατημένων προλετάρων της πόλης και της υπαίθρου. Οι στόχοι του εργατικού κινήματος της εποχής εκείνης δεν ήταν μόνο πολιτικοί ούτε μόνο οικονομικοί. Η ενίσχυση του πνευματικού επιπέδου των μαζών ήταν από τα επίμονα αιτήματά του. Ο Γιοσέφ Ελιγιά αγωνίστηκε γι' αυτό όπως διαβάζουμε στο ποίημά του «Το Τορά μας» (Ο Νόμος μας), που δημοσιεύτηκε το 1925 στο αθηναϊκό περιοδικό «Κριτική και Τέχνη»:

Μεσονυχτίς στην άκαρπη μελέτη βυθισμένοι,
με τη χλωμή σας τη θωριά που η φτώχεια όλο μαραίνει,
στ' αραχνιασμένα σας "Ταλμούντ" τα παλαιικά σκυφτοί
κι η σκλαβωμένη σας ψυχή με πάθος αναζητεί
να βρει τι γράφει το Τορά μας.
Μα, αν τυφλωμένη απ' την παλιά ξεθωριασμένη πίστη,
στου χρόνου το περπάτημα δεν το 'νιωσες; -εσβήστη
η αρχαία λυχνία. Καινούριο φως στη στράτα μας μπροστά:
Και το γοργοξετύλιγμα της ζωής πια δε ζητά
να βρει τι γράφει το Τορά μας.
Ω αδέρφι που σε μάγεψε το αρχαίο σου "μεγαλείο".
Της ζωής να ξεφυλλίσουμε το ζωντανό βιβλίο
έλα εκεί μέσα θε να βρεις πυρογραμμένο κάτι
- με του Δυνάστη το ραβδί, με τα δεσμά του Εργάτη -
φριχτό που δε γράφει το Τορά μας.

⁴⁴ Καρλ Μαρξ (2006), *Το εβραϊκό ζήτημα*, μτφ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 63.

⁴⁵ Παπαϊωάννου, ό. π.

Επαγγέλματα των Εβραίων

Οι Εβραίοι ασχολούνταν με όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής. Τα Ιωάννινα ήταν κέντρο εμπορικό της ηπειρωτικής Ελλάδας με πολλούς τραπεζικούς οίκους και πολλούς Εβραίους εμπόρους να έχουν εμπορικές συναλλαγές με την Ιταλία. Πολλοί Εβραίοι ασχολούνταν με την παραγωγή μεταξωτών κορδελών (γαϊτάν και χρυσογαϊτάν) που εξήγαγαν στα Βαλκάνια. Κάποιοι έγιναν ικανότατοι αργυροχρυσόχοι. Άλλοι κατασκεύαζαν μαντίλια, κουβέρτες, παντούφλες, ασημένια και χρυσά υφάσματα. Υπήρχαν καθαριστές, βαφείς, μανάβηδες, υποδηματοποιοί, έμποροι κρασιού, γαλακτοκόμοι, σφαγείς και κρεοπώληδες. Ανάμεσα στα σημαντικότερα ονόματα εμπόρων των Ιωαννίνων υπήρχαν αρκετοί Εβραίοι⁴⁶.

Σήμερα δεν έχουμε πολλές πηγές που να μαρτυρούν ότι οι Εβραίοι ασχολούνταν επαγγελματικά με τη μουσική. Μία μορφή λαϊκών μουσικών ήταν οι μοιρολογίστρες⁴⁷. Ο Αλή πασάς και τα παιδιά του συνήθιζαν να φέρνουν μουσικούς και χορεύτριες από την Κωνσταντινούπολη⁴⁸. Ο Γερμανός περιηγητής J.L.S. Bartholdy αναφέρει ότι *άκουσε στο γιαννιώτικο παλάτι του Μουχτάρ, πρωτότοκου γιου του Αλή, να παίζει ομάδα Εβραίων μουσικών*⁴⁹. Οι μαρτυρίες αυτές όμως δεν μας παρέχουν τη βεβαιότητα πως οι συγκεκριμένοι Εβραίοι ήταν Γιαννιώτες.

Φορολογία

Όπως όλοι οι dhimmis υπήκοοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι Εβραίοι πλήρωναν φόρο κεφαλικό (άνδρες άνω των 15), φόρο ιδιοκτησίας και εκτός των 11 άλλων φόρων που αναφέρονται για όλους τους μη Μουσουλμάνους, είχαν επιπρόσθετα να πληρώνουν φόρους για:

- Το δικαίωμα να εκλέγουν το θρησκευτικό τους ηγέτη
- Να καλύπτονται τα έξοδα έκτακτων αναγκών που απαιτούσαν στρατιωτική κινητοποίηση εκ μέρους της Πύλης

⁴⁶ Kourmantzi, ό. π. και Toren & Dorfman, ό. π.

⁴⁷ Από την επιτόπια μαρτυρία του Εβραιογιαννιώτη Σαμουήλ Κοέν, Ιωάννινα, 15-12-2006 (βλ. παράρτημα εργασίας).

⁴⁸ Κοκκώνης Γιώργος (2001α), *Η μουσική στα Γιάννενα*, CD-Rom, εκδ. Ι.Μ. Ιωαννίνων και Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ. 13.

⁴⁹ Κ Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, III/2, σ. 248.

- Την πληρωμή του δικαστή, του διοικητή της αστυνομίας και του διοικητή της πόλης
- Δωροδοκίες σε φοροεισπράκτορες και συντάκτες φορολογικών καταλόγων
- Τις ανάγκες της ίδιας της κοινότητάς τους που επιβάλλονταν όμως από την ίδια την κοινότητα

20^{ος} αιώνας

Ο 20^{ος} αιώνας ξεκίνησε με μια σημαντική κίνηση, αυτήν της ίδρυσης της παγκόσμιας Ισραηλιτικής Συμμαχίας στα Ιωάννινα, η οποία πρόσφερε εκπαίδευση στα εβραϊόπουλα και διεύρυνση των πνευματικών τους οριζόντων⁵⁰. Ωστόσο οι βιαιότητες με νεκρούς δεν έλειψαν και το ληστρικό φαινόμενο συνέχισε να αποτελεί το σοβαρότερο κίνδυνο για τους εμπόρους που κινούνταν εκτός της πόλης και παράγοντα αποσταθεροποίησης των σχέσεων με τη χριστιανική κοινότητα. Κι αυτό διότι στις ληστρικές ομάδες εκτός από αλβανόφωνους και Μουσουλμάνους συμμετείχαν και Χριστιανοί.

Στη δύσκολη αυτή κατάσταση ήρθε τώρα να προστεθεί η κίνηση των Χριστιανών για ανεξαρτησία και η προσπάθεια των Μουσουλμάνων από την άλλη πλευρά να διατηρήσουν τις περιοχές που κατείχαν στον έλεγχό τους. Οι Εβραίοι βρέθηκαν εν μέσω εχθροπραξιών μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων και προσέφεραν υποστήριξη στα ελληνικά στρατεύματα. Ωστόσο αυτό συνέβαλε στην επιδείνωση της οικονομικής τους κατάστασης και έτσι οι πρώτες κινήσεις μετανάστευσης δεν άργησαν να φανούν. Τόποι προορισμού για τους μετανάστες ήταν η Παλαιστίνη και αργότερα κατά κύριο λόγο οι Η.Π.Α. Ο πληθυσμός των Εβραίων άρχισε να μειώνεται ραγδαία⁵¹. Οι απομεινάντες υπέστησαν την οικονομική κρίση της ανόδου των τιμών. Στα 1912 αναφέρονται ραγδαίες αυξήσεις 3 έως 4 φορές στα είδη πρώτης ανάγκης. Η περίοδος αυτή κλείνει με τη θερμή υποδοχή που επιφύλαξαν

⁵⁰ Στα 1913 αναφέρεται ότι υπήρχαν τέσσερα εβραϊκά σχολεία στα Ιωάννινα με 510 μαθητές και 17 δασκάλους. Για περισσότερα στοιχεία περί της εκπαίδευσης των Εβραίων στα Ιωάννινα βλ. Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 30 κ.ε.

⁵¹ Στα 1913 οι Εβραίοι των Ιωαννίνων αριθμούσαν τους 2500 (Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 21). Οι Toren & Steinberg αναφέρουν ότι από τους 4000 Εβραίους, οι 1500 είχαν μεταναστεύσει έως το 1906.

και οι Εβραίοι των Ιωαννίνων στο διάδοχο Κωνσταντίνο ως ελευθερωτή της πόλης στις 12 Φλεβάρη 1913⁵².

Α΄ παγκόσμιος πόλεμος

Μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου, οι Εβραίοι υπήρξαν υποστηρικτές του πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου. Στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο μέλη της εβραϊκής κοινότητας πολέμησαν στον ελληνικό στρατό και αργότερα πήραν μέρος στη μικρασιατική εισβολή. Ωστόσο τα αρχεία της κοινότητας, τα οποία καταστράφηκαν στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, δεν μας επιτρέπουν σήμερα να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό αυτών και τα μεμονωμένα, σωζόμενα ονόματα Εβραίων στρατιωτικών στις παραπάνω μάχες, έχουν φτάσει σε εμάς μέσω προφορικής εξιστορήσης⁵³.

Μικρασιατική εισβολή

Στα 1920 όλες οι εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα αναγνωρίστηκαν επισήμως από το ελληνικό κράτος. Πολλοί Εβραίοι στρατιώτες υπηρέτησαν στο μέτωπο κατά τη μικρασιατική εισβολή.

Μετά την μικρασιατική καταστροφή ακολούθησε ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Το ελληνικό κράτος έθεσε ως πρώτο στόχο την απορρόφηση των προσφύγων και πρόσφερε βοήθεια σ' αυτούς. Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων, οι οποίοι πλήττονταν από φτώχεια, δεν έβλεπαν με καλό μάτι την οικονομική βοήθεια που προσφέρονταν στους πρόσφυγες και ζητούσαν μέρος αυτής για τον εαυτό τους. Τα πράγματα χειροτέρευαν οικονομικώς γι' αυτούς, όταν αναγκαστήκαν-εξαιτίας του νόμου-να κλείσουν τα καταστήματα τους τις Κυριακές, πράγμα που σήμαινε μειωμένη κατά δυο μέρες εμπορική δραστηριότητα γι' αυτούς, αν αναλογιστεί κανείς και την αργία του εβραϊκού Σαββάτου. Η πλειονότητα αυτών κατήργησε τότε την τήρηση αυτής της εβραϊκής θρησκευτικής πρακτικής ενώ υπήρξε και μια ομάδα 100 περίπου Εβραίων που για το λόγο αυτό μετοίκησε στην

⁵² Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 29.

⁵³ Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 54-57. Πρβλ. επίσης, Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 37.

Παλαιστίνη. Αργότερα νέα μείωση του εβραϊκού πληθυσμού της περιοχής παρατηρείται όταν πολλοί Εβραίοι των Ιωαννίνων μετοικούν στην Αθήνα⁵⁴.

Στα μελανά σημεία της ιστορίας της κοινότητας συγκαταλέγεται η απαθής στάση που κράτησε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά και η πλήρως μοιρολατρική αποδοχή της γερμανικής κατοχής 1940-44.

Β΄ παγκόσμιος πόλεμος

Αναλόγως με τον πληθυσμό τους πολλοί ήταν οι Εβραίοι των Ιωαννίνων που πολέμησαν στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ως υπερασπιστές της Ελλάδος. Ακόμη και όσοι δεν συμμετείχαν στις μάχες προσέφεραν βοήθεια στα μετόπισθεν περιθάλποντας τους τραυματίες που επέστρεφαν από το αλβανικό μέτωπο. Κορυφαία ίσως φυσιογνωμία που εκπροσώπησε την εβραϊκή κοινότητα στα θέατρα των μαχών υπήρξε ο στρατηγός Φριζής Μαρδοχαίος, ο οποίος έπεσε στη μάχη το Δεκέμβριο του 1940 λίγο πριν η μεραρχία του εισέλθει στην Πρεμετή⁵⁵.

Κατοχή

Μετά την πτώση του μετώπου και την εισβολή και κατοχή των γερμανικών δυνάμεων στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941, η περιοχή των Ιωαννίνων βρέθηκε αρχικά υπό ιταλική κατοχή. Τα χαρακτηριστικά που προϋπήρχαν στην εβραϊκή κοινότητα διατηρήθηκαν κατά την περίοδο αυτή και μάλιστα σε εντονότερο βαθμό. Ο αποκλεισμός και η κατάργηση κάθε είδους επικοινωνίας με εβραϊκές κοινότητες άλλων περιοχών ή κατακτημένων χωρών συνεχίστηκε. Οι κοινωνικές επαφές με τους Χριστιανούς ήταν περιορισμένες και η οικονομική κατάσταση -πλην ελάχιστων εξαιρέσεων- ήταν δεινή για τους Εβραίους, πολλοί από τους οποίους ζούσαν με φιλανθρωπίες και δωρεές που έρχονταν από τις Η.Π.Α.⁵⁶ Οι Ιταλοί διοικητές διαβεβαίωσαν τους Εβραίους, ότι δεν θα τους πειράξουν όσο ήταν αυτοί στη διοίκηση της πόλης⁵⁷. Τα δύσκολα θα ακολουθούσαν με τη γερμανική κατοχή.

⁵⁴ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 37, Toren & Steinberg, *ό. π.* και Kourmantzi, *ό. π.*

⁵⁵ Dalven, *ό. π.*, σ. 38. Πρβλ. επίσης, Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 54.

⁵⁶ Toren & Steinberg, *ό.π.*

⁵⁷ Dalven Rae, *Janina*, www.members.tripod.com/Yanina/Romaniotes.html, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

Πολλοί από τους Εβραίους των Ιωαννίνων συμμετείχαν στον Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. και στην ΕΠ.Ο.Ν. κατά τη διάρκεια της κατοχής. Κάποιοι από τους νέους ίδρυσαν μάλιστα την Εβραϊκή Οργάνωση Νέων. Πιθανόν η συμμετοχή των Εβραίων στην αντίσταση να ήταν μεγαλύτερη, εάν οι οικογενειακοί δεσμοί δεν ήταν τόσο ισχυροί, ώστε να μην επιτρέπουν στους νέους να αφήσουν πίσω τους τους ηλικιωμένους γονείς τους. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η στάση αυτή ήταν απόρροια της εσωστρέφειας που χαρακτήριζε την κοινότητα ανά τους αιώνες⁵⁸.

Το ολοκαύτωμα στα Ιωάννινα

Κατά την περίοδο της κατοχής τα Ιωάννινα τέθηκαν αρχικώς υπό ιταλική διοίκηση. Στη διάρκεια της ιταλικής διοίκησης οι Εβραίοι δεν συνάντησαν καμία δυσκολία στη διαβίωση τους. Εν τω μεταξύ γύρω στους 20 νέους συμμετείχαν στον Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. και την ΕΠ.Ο.Ν. και είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους. Με τον ερχομό των Γερμανών η ιταλική διοίκηση συνυπήρχε για ένα διάστημα. Όταν όμως αυτή αποχώρησε τα πράγματα δυσκόλεψαν για τους Εβραίους. Δύο τάσεις εμφανίστηκαν στην κοινότητα. Η μία προέτρεπε τους νέους να συμμετάσχουν στην αντίσταση και η άλλη να συνεργαστούν με τους Γερμανούς κατακτητές. Απόρροια των δύο αυτών τάσεων ήταν από τη μια κάποιοι να προβλέψουν την διαφαινόμενη απέλασή τους και έτσι διέφυγαν την κατάλληλη στιγμή και από την άλλη οι περισσότεροι να πειστούν ότι η γερμανική διοίκηση δεν θα έθετε σε κίνδυνο την ύπαρξη της κοινότητας όσο μάλιστα αυτή θα εκτελούσε πειθήνια τις εντολές της. Τα πράγματα όμως δεν εξελίχθηκαν έτσι. Αν και με καλύτερη συνεννόηση μεταξύ των ηγετών του Εβραϊκού Συμβουλίου, που είχαν ενδείξεις ότι πλησιάζει το τέλος, θα μπορούσε να αποφευχθεί η σύλληψη και η απέλαση των Εβραίων κατοίκων της πόλης, εντούτοις φιλονικίες, ακόμα και αυτήν την ύστατη στιγμή, τους στέρησαν τη δυνατότητα διαφυγής. Ως συνέπεια, στις 25 Μαρτίου του 1944, οι 1870 Εβραίοι κάτοικοι των Ιωαννίνων συνελήφθησαν και απελάθηκαν στο Άουσβιτς και στο Μπιρκενάου.

Οι Γερμανοί μετά την απέλαση έδωσαν διαταγή στους Χριστιανούς να καταλάβουν τις οικίες και τα καταστήματα και να διαμοιράσουν τα τρόφιμα που

⁵⁸ Kourmantzi, ό. π.

αφήσαν πίσω τους οι Εβραίοι, καθιστώντας σαφές ότι δεν προβλεπόταν να επιστρέψει κανείς απ' αυτούς. Μόνο 164 από αυτούς κατάφεραν να επιστρέψουν⁵⁹.

Σε πρώτο επίπεδο η απέλαση των Εβραίων οφείλεται στον Σαμπεθάη Καμπίλη, αντιπρόεδρο του Εβραϊκού Συμβουλίου, που ενώ είχε πληροφορίες περί της απέλασης δεν κινήθηκε ανάλογα. Υπήρξαν όμως και κάποιες άλλες παράμετροι που σύμφωνα με τη Dalven⁶⁰ συνέβαλαν στο διωγμό τους:

- Η τακτική των Γερμανών που αρχικά «κοίμιζαν» τον υπό διωγμό πληθυσμό με διαβεβαιώσεις περί της ασφάλειάς του, αργότερα τον απειλούσαν οικονομικά και τέλος τον εξεδίωκαν

- Η εβραϊκή πλευρά αποδίδει μέρος της ευθύνης στους Χριστιανούς οι οποίοι κατ' αυτήν υπέβλεπαν τις περιουσίες των Εβραίων

- Η αδιαφορία των χριστιανικού πληθυσμού η οποία απηχούσε μια παγερή συμπεριφορά ανά τους αιώνες συνέβαλε στο ολοκαύτωμα των Ιωαννίνων⁶¹

- Η διαπίστωση του μελανού αυτού σημείου τριβής ανάμεσα σε Χριστιανούς και Εβραίους, αποτέλεσμα της έλλειψης πολιτικής χειραφέτησης εντός των πλαισίων μιας διακηρυγμένης χριστιανικότητας του κράτους, έγινε αντιληπτή από τους Γερμανούς οι οποίοι το εκμεταλλεύτηκαν κατάλληλα. Συνεργάτη στο διωγμό οι Γερμανοί είχαν την ντόπια αστυνομία

- Γενικότερη αδιαφορία από τη διεθνή κοινότητα για τους Ελληνοεβραίους διαπιστώθηκε ιστορικά αφού κανένα σχέδιο βοήθειας ή διαφυγής τους δεν εκπονήθηκε και δεν εκτελέστηκε, παρά τις προτάσεις Αμερικανών πρακτόρων που έδρευαν στην Κωνσταντινούπολη και στο Κάιρο⁶²

- Μία πρόσθετη ερμηνεία, που κυμαίνεται όμως σε διαφορετική κατεύθυνση, αποδίδει τον αφανισμό των Εβραίων των Ιωαννίνων στην αίσθηση που τους διακατείχε ότι δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν να τύχουν διαφορετικής μεταχείρισης από

⁵⁹ Kourmantzi, *ό. π.*, Toren & Steinberg, *ό. π.*, Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 47, Toren & Dorfman, *ό. π.* και Σιομπότης, *ό. π.*, σ. 63.

⁶⁰ Dalven (1990), *ό. π.* σ.

⁶¹ Σε πλήρη αντίθεση κυμάνθηκε η στάση του μητροπολίτη του Βόλου ο οποίος έπεισε το ραβίνο της πόλης Μοσέ Πεσάχ περί του διαγραφόμενου κινδύνου κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον αφανισμό συγκριτικά λιγότερων Εβραίων κατοίκων της πόλης. 180 από τους 822 αφανίστηκαν.

⁶² Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 47.

τους χριστιανούς συμπατριώτες τους. Η ταύτισή τους με αυτούς σε πολλά σημεία της καθημερινής ζωής δεν τους επέτρεπε να σκεφτούν κάτι τέτοιο⁶³

Από τους 1.950 Γιαννιώτες εβραϊκού θρησκευματος που ήταν καταγεγραμμένοι το 1941, μόνο 112 επέζησαν του ολοκαυτώματος και μαζί με άλλους επαναπατρισθέντες έφτασαν στους 164. Οι δυσκολίες για τους απομεινάντες δεν σταμάτησαν εδώ. Φτώχεια, ανέχεια και θλίψη για την απώλεια συγγενικών προσώπων, ορφάνια και εγκατάλειψη, ξεσπιτωμός και απόγνωση ήταν μερικές από λέξεις που θα μπορούσαν να περιγράψουν τη δεινή τους κατάσταση. Μια μικρή οικονομική βοήθεια που τους παρείχε το Ε.Α.Μ. μετά την απελευθέρωση και κάποιοι νεοεισηγμένοι νόμοι του ελληνικού κράτους, που βοηθούσαν τους Εβραίους να ξαναστήσουν τα νοικοκυριά και τα καταστήματα τους, δεν ήταν αρκετά για να τους ξαναδώσουν την προ του ολοκαυτώματος θέση στη κοινωνία και στη ζωή.

⁶³ Schwartz B. & Athanassakis A. (1987), *The Greek-Jewish Songs of Yannina*, Modern Greek Studies Yearbook, vol. 3, University of California, Santa Barbara, USA σ. 180.

Κεφάλαιο II

Εβραϊκές γιορτές και τραγούδια

Κατά συνήθεια, οι Εβραίοι των Ιωαννίνων τραγουδούσαν σε οικογενειακές συγκεντρώσεις στα σπίτια. Οι εβραϊκές γιορτές (με εξαίρεση το Πουρίμ) και ένα μέρος των θρησκευτικών τελετουργιών τους τελούνταν στα σπίτια. Αυτό είχε ως συνέπεια τη συγκέντρωση των μελών της οικογένειας που τραγουδούσαν τραγούδια θρησκευτικού κατά πρώτον και λαϊκού κατά δεύτερον περιεχομένου. Η περιγραφή των εβραϊκών γιορτών γίνεται με σκοπό να αντιληφθούμε το περιβάλλον εντός του οποίου εκτελούνταν οι ύμνοι και τα τραγούδια. Είναι ευκολότερο έτσι να διαπιστώσουμε τη σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο των τραγουδιών και το νόημα των τελετουργιών.

Περιτομή

Ανέκαθεν η γέννηση του αγοριού θεωρείτο από τους Εβραίους στα Ιωάννινα ως ευλογία θεού για όλη την κοινότητα. Όλοι οι συμμετέχοντες περίμεναν με ανυπομονησία την τελετή της περιτομής (Μπερίθ Μιλά), η οποία συμβόλιζε το συμβόλαιο του Αβραάμ με το Θεό και αποτελούσε την επισφράγιση της πίστης που θα προστάτευε το νεογέννητο αγόρι.

Το απόγευμα της 7^{ης} ημέρας μετά την γέννηση, η μαμή που είχε βοηθήσει στον τοκετό επισκεπτόταν τη νεαρή μητέρα και έντυνε το μωρό για τη γιορτή που ο πατέρας του παρέθετε προς τιμήν του νεογέννητου γιου του. Η μαμή εκπροσωπούσε τη μητέρα, η οποία ήταν φυσικώς αδύνατον να παρευρίσκεται αλλά ήταν όμως ομορφοντυμένη στο κρεβάτι της. Το πιστοποιητικό γέννησης (άλεφ) ήταν κρεμασμένο στο προσκέφαλο του κρεβατιού και στολισμένο με χρυσά νομίσματα, βολβούς και σκόρδα για να προστατεύεται το νεογέννητο από το κακό μάτι⁶⁴.

Το δείπνο που παρατίθεται τη νύχτα πριν την περιτομή ονομάζεται salamatia και παίρνει το όνομά του από το τραγούδι «Σαλαμάτια». Σχετικά με την προέλευση

⁶⁴ Ναχμάν, ό. π., σ. 31.

της ονομασίας του υπάρχουν δύο απόψεις: Η πρώτη λέει ότι πιθανόν προέρχεται από το ελληνικό «σ' άλλα μάτια»⁶⁵ και η δεύτερη ότι προέρχεται από το αρχαίο εβραϊκό ρήμα «σαλέμ», το οποίο σημαίνει «ολοκληρώνω», «ενώνω», «αποκαθιστώ την ενότητα»⁶⁶. Σε αυτό το δείπνο παρευρίσκονταν ο ραβίνος, ο οποίος διηγούνταν ιστορίες από τη Βίβλο, όπως η δημιουργία του κόσμου⁶⁷, και οι συγγενείς και φίλοι που τραγουδούσαν τραγούδια της περιτομής⁶⁸. Το πιο γνωστό από αυτά, «Η θυσία του Αβραάμ» τραγουδιέται ακόμη και σήμερα. Ένας άλλος ύμνος που τραγουδιόταν αυτό το βράδυ ήταν το «Μη μ' αφήνεις την ψυχή μου». Όταν το δείπνο τελείωνε, ο ραβίνος επαναλάμβανε το θαύμα της γέννησης και της δημιουργίας του κόσμου, όπως αναγράφεται στο Ταλμούδ.

Το πρωί της 8^{ης} ημέρας, ο πατέρας πήγαινε στη Συναγωγή με συγγενείς για την πρώτη προσευχή. Το καπελάκι του μωρού στολιζόταν με 7 χρυσά νομίσματα. Χρήματα συγκεντρώνονταν σε ένα μεγάλο δίσκο γεμάτο με φρούτα, γλυκά, ξηρούς καρπούς και κουφέτα, τον οποίο η μαμή έπαιρνε στο σπίτι της οικογένειας μαζί της. Στη Συναγωγή, ο θρόνος του προφήτη Ηλία στολιζόταν με χρυσά κεντήματα, μετάξια, λουλούδια και μυρτιές. Ο πατέρας επέστρεφε από τη Συναγωγή με τα φυλαχτάρια του ραμμένα γύρω από τα χέρια του και στο κεφάλι. Ο άνδρας (μοέλ) που θα έκανε την περιτομή στο μωρό είχε ήδη φτάσει στο σπίτι.

Η περιτομή γινόταν πάντα στο σπίτι. Η νονά παρέδιδε το μωρό στο νονό, ο οποίος το παρουσίαζε στο μοέλ. Κατά τη διάρκεια της περιτομής ο πατέρας απήγγειλε στίχους του συμβολαίου του Αβραάμ με το Θεό. Οι καλεσμένοι τραγουδούσαν τραγούδια που δεν περιλαμβάνονταν στις σεφεραδίτικες προσευχές. Αυτά ήταν εβραϊκού περιεχομένου αλλά τραγουδιούνταν στην ελληνική γλώσσα. Μετά την περιτομή ο μοέλ ανακοίνωνε το όνομα του παιδιού.

⁶⁵ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 79.

⁶⁶ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 30.

⁶⁷ Πολλά τα θαμάσματα έπλασε με τα ειπήματά του,
Ομπρός ουράνια έπλασε, οπού 'ν το κάθισμά του.
Κι απέ έπλασε και την ηγής, όπου δεν έχει σώσει
Άσκαφτη και άσπειρη της είπε να φυτρώσει.
(Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 30).

⁶⁸ Συνέντευξη από την Εβραιογιαννιώτισσα Ζανέτ Ναχμιά Σεβή (επιτόπια καταγραφή, Ιωάννινα 17/1/07, συνοδευτικό CD εργασίας).

Η μόνη γιορτή για τη γέννηση κοριτσιού ήταν η συγκέντρωση συγγενών και φίλων στο σπίτι όπου ο ραβίνος έψαλλε το τραγούδι «Περιστέρα μου εσύ»⁶⁹ και το κορίτσι έπαιρνε το όνομά του σχετικά αθόρυβα.

Αρραβώνας και γάμος

Πολύ παλιά ήταν η συνήθεια οι γονείς να αρραβωνιάζουν τα παιδιά χωρίς να τα ρωτήσουν καν, δείγμα της τήρησης της ιεραρχίας και του σεβασμού προς τους γονείς και τους πρεσβυτέρους εν γένει. Μετά τη συμφωνία για τον αρραβώνα του ζεύγους ακολουθούσε ανταλλαγή επισκέψεων ανάμεσα στις οικογένειες, στη διάρκεια των οποίων δινόταν και η απαραίτητη προίκα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αν για κάποιο λόγο ο γαμπρός ήταν μακριά, ο γάμος γινόταν κανονικά και η νύφη τον συναντούσε μετά⁷⁰. Στη θέση του στεκόταν ο πατέρας του κρατώντας τη φωτογραφία του. Οι λοιπές συνήθειες πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το γάμο δεν διαφέρουν πολύ από τις χριστιανικές.

Αν σε κάποιο σπίτι περιμένουν ή επιθυμούν παιδί, για γούρι τραγουδούν την αρχή από τον ύμνο της περιτομής ως ευχή για να κάνουν αγόρι.

Ταφικές συνήθειες

Τέσσερις ομάδες συμμετείχαν στη διεξαγωγή της ταφής των νεκρών. Μία για τον καθαρισμό του νεκρών ανδρών, μια αντίστοιχη για τις νεκρές γυναίκες, μια για τη προετοιμασία του φερέτρου και του τάφου και μια για τη συνοδεία του νεκρού στο κοιμητήριο.

Ο νεκρός παρέμενε στο σπίτι όπου συγγενείς και φίλοι μαζεύονταν για να τον θρηνήσουν. Μοιρολογίστρες καλούνταν (κάποτε με αμοιβή) για να θρηνήσουν το νεκρό με ελληνικά δημοτικά μοιρολόγια⁷¹. Όταν η προετοιμασία ολοκληρωνόταν, δέκα άντρες έφεραν το νεκρό έξω από το σπίτι απαγγέλλοντας προσευχές και τον συνόδευαν στο κοιμητήριο σε πομπή, όπου απαγορευόταν συνήθως η παρουσία

⁶⁹ Ναχμάν, ό. π., σ. 28.

⁷⁰ Ναχμάν, ό. π., σ. 22-25.

⁷¹ Από την επιτόπια μαρτυρία του Εβραιογιαννιώτη Σαμουήλ Κοέν, Ιωάννινα, 15-12-2006 (βλ. παράρτημα εργασίας).

γυναικών. Στο κοιμητήριο ο ραβίνος έψαλλε ψαλμούς και στη συνέχεια το σώμα τυλιγμένο στο σάβανο τοποθετούνταν μέσα στον τάφο με ευλάβεια. Αν ο εκλιπών ήταν διακεκριμένο μέλος της τοπικής κοινότητας ο ραβίνος εκτελούσε την εναπόθεση αυτή. Οι παρευρισκόμενοι άνδρες ξερίζωναν χορτάρι από τη γη ψάλλοντας τον ψαλμό «Είμαστε σαν το χορτάρι. Σήμερα φυτρώνει, αύριο έφυγε». Οι γυναίκες πήγαιναν στο κοιμητήριο άλλη στιγμή όλες μαζί, διότι κατά τη συνήθεια ο θρήνος τους δεν επέτρεπε την ήρεμη τέλεση των καθιερωμένων ταφικών συνηθειών. Μετά την επιστροφή στο σπίτι, οι συγγενείς έτρωγαν βραστό αβγό και σε όλη τη διάρκεια του ετήσιου πένθους επισκέπτονταν σχεδόν καθημερινά (απαραιτήτως δυο φορές την ημέρα τις πρώτες 7 ημέρες) τη Συναγωγή και οι γυναίκες φορούσαν μαύρα⁷².

Τέλος, επειδή η αυτοκτονία θεωρούνταν άκρως ατιμωτική πράξη, ο αυτόχειρας ετύγγανε ιδιαίτερης απαξίωσης κατά την ταφή του.

Κύκλος του χρόνου

Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι Ρωμανιώτες ήταν κατά κύριο λόγο η ελληνική, τόσο στις καθημερινές συνομιλίες και συναλλαγές όσο και στις θρησκευτικές τους λειτουργίες. Στις τελευταίες, οι προσευχές απαγγέλλονταν στα εβραϊκά ή σε ένα μίγμα ελληνοεβραϊκού ιδιώματος⁷³. Τα τραγούδια και οι προσευχές τους ήταν συγκεντρωμένα σε μια συλλογή που αποκαλούνταν Mahzor Bene Romania και Grigos⁷⁴.

Η σημαντικότερη ημέρα της εβδομάδας ήταν το Σάββατο. Η προετοιμασία για τον εορτασμό του ξεκινούσε από την Παρασκευή. Το απόγευμα αυτής της ημέρας κήρυκες διαλαλούσαν ότι ήρθε η ώρα να κλείσουν τα καταστήματα και να σβήσουν τα φώτα στο εμπορικό κέντρο, ενώ στις κατοικίες οι νοικοκυρές έπρεπε να ολοκληρώσουν την καθαριότητα των χώρων και την προσωπική καθαριότητα των παιδιών και των ιδίων. Ιδιαίτερα φαγητά και γλυκίσματα παρασκευάζονταν για την ημέρα αυτή και έπρεπε να είναι έτοιμα από την Παρασκευή το βράδυ. Μετά το τέλος

⁷² Dalven, *ό. π.*, σ. 80.

⁷³ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 17 και Μπατίνου Ζανέτ, *Η Γιαννιώτικη Αγκαδά*, Ε.Μ.Ε., Αθήνα. Πρβλ. επίσης, την επιτόπια μαρτυρία του Εβραιογιαννιώτη Σαμουήλ Κοέν, Ιωάννινα, 15-12-2006 (βλ. παράρτημα εργασίας).

⁷⁴ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 84.

του δείπνου της Παρασκευής, οι Ρωμανιώτες τραγουδούσαν τραγούδια της τάβλας (άλλοτε εβραϊκά και άλλοτε ελληνικά) με θρησκευτικό περιεχόμενο όπως το «Υιός του Δαβίδ» και το «Θεός είναι ο βασιλέας»⁷⁵.

Το Σάββατο καμία εργασία δεν επιτρεπόταν, διότι το Σάββατο συμβόλιζε το αποκορύφωμα της δημιουργίας⁷⁶. Δύο λειτουργίες τελούνταν στη Συναγωγή (πρωί και απόγευμα) ενώ τέσσερα ήταν τα γεύματα, που -σύμφωνα με το τυπικό- γίνονταν στη διάρκεια της ημέρας. Συναγωγικά τραγούδια, ύμνοι και ψαλμοί τραγουδιούνταν σ' όλη τη διάρκεια της ημέρας η οποία θεωρούνταν ημέρα ανάπαυσης, μελέτης και περισυλλογής. Τα πιο γνωστά ήταν «Εσείς παιδιά του Ισραήλ», «Μεγάλος είναι ο θεός», «Του βασιλιά Δαβίδ»⁷⁷ στα ελληνοεβραϊκά και «Τα χέρια σου θα με οδηγούν» (εβραϊκό τραγούδι της σεφεραδίτικης ιεροτελεστίας της Ιερουσαλήμ)⁷⁸.

Η ευχή της Σελήνης

Η ευχή της νέας Σελήνης τηρούνταν από τους Εβραίους στην αρχή κάθε εβραϊκού μήνα. Η τελετουργία περιλάμβανε συγκέντρωση των πιστών στις αυλές των Συναγωγών και λειτουργία από το ραβίνο που απηύθυνε ευχές στους παρισταμένους⁷⁹.

Η πρωτοχρονιά

Την πρωτοχρονιά (Ρως Ασσανά) εορτάζεται η δημιουργία του κόσμου από το Θεό. Είναι η ημέρα της κρίσης κατά την οποία ο θεός κρίνει τις πράξεις των ανθρώπων. Γενικώς, όπως αναφέρει η Ναχμάν⁸⁰, *η ημέρα αυτή είναι μία ευκαιρία για αυτοκριτική υπό το φως των ανωτάτων ιδεών του Ιουδαϊσμού*. Το πιο συνηθισμένο συναγωγικό τραγούδι της ημέρας είναι το «Η πίστη του παντογνώστη» (emouna nevonim) που αποτελείται από 4 στροφές και συνοδεύεται από τον ήχο κέρατου κριαριού.

⁷⁵ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 85.

⁷⁶ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 20.

⁷⁷ Μάτσας Ιωσήφ (1953), *Γιαννιώτικα Εβραϊκά τραγούδια*, εκδ. Ηπειρωτικής Εστίας, Ιωάννινα, σ. 50-52.

⁷⁸ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 87.

⁷⁹ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 87.

⁸⁰ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 36.

Άλλα τραγούδια που τραγουδιούνται την ημέρα αυτή είναι το «Είμαστε ακόμη τέκνα των υπηρετών σου» (bene avadeha a youi) και το «Ευλογημένος αυτός του οποίου το όνομα είναι Θεός» (baruch shemo Adonai) και το «Είσαι ο μέγιστος» (Ki Gadol Ata) που τραγουδιέται και στη γιορτή του Γιομ Κιπούρ και το Πάσχα. Ένα παλιό ελληνόφωνο, συναγωγικό τραγούδι από τα Ιωάννινα που τραγουδιέται στο σπίτι την πρωτοχρονιά ήταν «Η δημιουργία του κόσμου»⁸¹ που αποτελείται από 64 ομοιοκατάληκτα δίστιχα.

Τέλος μια σεφεραδίτικη και ασκεναζική συνήθεια της πρωτοχρονιάς που τηρούσαν οι Ρωμανιώτες ήταν το tashlikh κατά την οποία «έριχναν» τις αμαρτίες τους στο νερό της Παμβώτιδα λίμνης⁸².

Όταν τελειώνουν οι δέκα μέρες της μετάνοιας εορταζόταν το Γιομ Κιπούρ, δηλαδή η ημέρα της εξιλέωσης. Ένα ελληνοεβραϊκό τραγούδι από τα Ιωάννινα που τραγουδιέται στη διάρκεια της δεκαήμερης εξιλέωσης είναι το «Ο Θεός είναι κοντά» (Σιμωτινός Θεός)⁸³. Το πρωί του Γιομ Κιπούρ στη λειτουργία ψάλλεται το «Η φωνή του Ιακώβ μας καλεί» (Kol Yakou Yikra) το οποίο δεν είναι γνωστό στους Σεφεραδίτες⁸⁴.

Σουκώθ

Η γιορτή αυτή θυμίζει τα σαράντα χρόνια που έζησαν οι Εβραίοι στην έρημο, όταν έφυγαν από την Αίγυπτο⁸⁵.

Σιμά Τορά

Χαρούμενη γιορτή, η οποία γιορτάζεται όταν ο ετήσιος κύκλος που διαβάζεται η Πεντάτευχος στη Συναγωγή τελειώνει κι αρχίζει ο νέος⁸⁶.

⁸¹ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 40. Πρβλ. επίσης, Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 87-88.

⁸² Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 88.

⁸³ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 37.

⁸⁴ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 90.

⁸⁵ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 36.

⁸⁶ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 36.

Χανούκα

Οκταήμερη γιορτή, η οποία συμπίπτει με τα Χριστούγεννα και αρέσει στα παιδιά, διότι γιορτάζεται με τραγούδια και παιχνίδια. Σε αυτήν τιμάται η νίκη των Μακκαβαίων επί των ελληνιστών Συρίων⁸⁷.

Ήρταμαν

Το Ήρταμαν είναι μια ελληνοεβραϊκή γιορτή που δεν υπάρχει πια. Γιορταζόταν πριν το Πουρίμ και το Πέσαχ. Το όνομά της το πήρε από την πρώτη λέξη του τραγουδιού που τραγουδούσαν τα παιδιά, καθώς γύριζαν στους δρόμους κρατώντας μια σακούλα στην οποία έβαζαν τα καλούδια που τους κερνούσαν μετά το τραγούδισμά τους από πόρτα σε πόρτα⁸⁸. Όποιος δεν απαντούσε του τραγουδούσαν ένα τραγούδι σαν ένα είδος κατάρας επειδή δεν τους άνοιξε⁸⁹. Το αξιοσημείωτο σε αυτή τη γιορτή ήταν ότι συχνά συμμετείχαν σε αυτές τις ομάδες και χριστιανόπουλα.

Πουρίμ

Στην εορτή αυτή τιμάται η σωτηρία των Εβραίων της Περσίας. Η λέξη Πουρίμ προέρχεται από τη λέξη «πουρ» που στην ακαδική σημαίνει ζάρι και θυμίζει τα ζάρια που έριξε ο βεζίρης του Ξέρξη, για να δει ποια μέρα θα σφάζει τους Εβραίους. Ως εκ τούτου, έχει έντονα εθνικό χαρακτήρα, διότι συμβολίζει τη νίκη των Εβραίων ενάντια στους εχθρούς τους. Η γιορτή αυτή στα Γιάννενα ενέπνευσε τραγούδια όπως το «Κίνα γλώσσα»⁹⁰ που αποτελείται από πενήντα στιχοπλάκια. Στα Γιάννενα το Πουρίμ έχει ατμόσφαιρα καρναβαλιού. Μασκαρεμένοι μεγάλοι και μικροί σκαρφαλώνουν πάνω σε αμάξια, τριγυρίζουν στους δρόμους, πετούνε κομφετί και οι караμούζες ηχούν χαρούμενα⁹¹.

⁸⁷ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 36.

⁸⁸ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 33.

⁸⁹ Από την επιτόπια μαρτυρία του Εβραιογιαννιώτη ιεροψάλτη Κοέν Σαμουήλ, Ιωάννινα, 15-12-2006 (βλ. παράρτημα εργασίας).

⁹⁰ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 21. Πρβλ. επίσης, Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 194 και Ζανέτ Ναχμίμα Σεβή, (επιτόπια καταγραφή, Ιωάννινα 17/1/07, συνοδευτικό CD εργασίας).

⁹¹ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 37. Πρβλ. επίσης, Κοέν *ό. π.* (βλ. παράρτημα εργασίας).

Προμόπλο

Στα Γιάννενα γιορταζόταν κι ένα δεύτερο, μικρότερο Πουρίμ, το Προμόπλο. Γιορταζόταν μόνο από τις Σισιλιάνικες οικογένειες και βασιζόταν στον εξής μύθο⁹²: Ο βασιλιάς Σαραγουζανός επέβαλε στους Εβραίους να τον προσκυνούν με τα Σεραφείμ όταν αυτός περνούσε από τη γειτονιά τους. Οι Εβραίοι όμως για το λόγο ότι προσκυνούσαν με τον τρόπο αυτό μόνο το Θεό, έβγαζαν τα Σεραφείμ άδεια, χωρίς δηλαδή περγαμινές. Κάποιος Εβραίος ονόματι Μάρκος, ο οποίος αλλαξοπίστησε, πρόδωσε στο βασιλιά το μυστικό των Εβραίων και αυτός θέλησε να το διαπιστώσει ο ίδιος πηγαίνοντας στην εβραϊκή γειτονιά. Ο σαμάς όμως είδε στον ύπνο του τον προφήτη Ηλία να τον προειδοποιεί για τη συμφορά που έρχεται και έτσι κρυφά έβαλε τις περγαμινές στα Σεραφείμ την τελευταία στιγμή. Οι Εβραίοι σώθηκαν από τιμωρία και ο Μάρκος τιμωρήθηκε. Ο μύθος αυτός έγινε τραγούδι στο σισιλιάνικο Πουρίμ⁹³.

Πέσαχ

Το Πάσχα (Πέσαχ, που σημαίνει πέρασμα) είναι η γιορτή που θυμίζει την έξοδο των Εβραίων από την Αίγυπτο. Είναι χαρούμενη, οικογενειακή γιορτή που διαρκούσε μία εβδομάδα και απαιτούσε ένα μήνα προετοιμασίας. Όταν τέλειωνε το Πουρίμ, άρχιζε η προετοιμασία για το Πέσαχ.

Κάθε χρονιά σαν φτάνει το βράδυ του Πέσαχ διαβάζεται η γιαννιώτικη Αγκαδά που περιγράφει το εθιμοτυπικό της βραδιάς και θυμίζει τη σκλαβιά και την έξοδο⁹⁴. Η γλώσσα της είναι η εβραϊκή και τα περισσότερα μέρη της απαγγέλλονται τραγουδιστά. Οι πιο πολλοί διάβαζαν εβραϊκά αλλά οι μικρότεροι που δεν γνώριζαν προσπαθούσαν να κρατήσουν απλώς το ρυθμό. Μερικά κομμάτια διαβάζονταν από ελληνική μετάφραση. Μικροί μεγάλοι ακολουθούσαν κατά γράμμα ό,τι έλεγε ο μεγαλύτερος της οικογένειας και γενικά τηρούνταν πιστά το τελετουργικό της

⁹² Ζανέτ Ναχμήα Σεβή, *ό. π.*

⁹³ Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 40.

⁹⁴ Μπαττίνου, *ό. π.*

γιορτής με συγκεκριμένες κάθε φορά πράξεις όπως π.χ. γέμισμα ποτηριών με κρασί, νίψιμο χεριών με νερό κ.ο.κ.⁹⁵.

Ο κύκλος του εορτασμού του Πέσαχ ολοκληρώνεται με το Σαβουότ, πενήντα ημέρες μετά το Πέσαχ. Συμβολίζει το αποκορύφωμα της απελευθέρωσης που ξεκίνησε με την Έξοδο και τελείωσε με τη Διακήρυξη του Νόμου του Σινά⁹⁶.

⁹⁵ Κοέν, *ό. π.*.

⁹⁶ Dalven (1990), *ό. π.*, σ. 97. Πρβλ. επίσης, Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 45.

Κεφάλαιο III

Η μουσική των Εβραίων των Ιωαννίνων

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται να παρουσιαστεί μουσικολογικό υλικό που αφορά στη μουσική δημιουργία της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων. Σκοπός της εργασίας είναι η εθνομουσικολογική προσέγγιση της εβραιογιαννιώτικης μουσικής και οι επιρροές που δέχτηκε από την κυρίαρχη κουλτούρα του χώρου στον οποίο εκδηλώθηκε.

Η μουσική αυτή βέβαια φέρει σημάδια επιρροής από συγγενικά προς την εβραϊκή κοινότητα περιβάλλοντα προέλευσης, από τα οποία μετοίκησαν πολλοί Εβραίοι. Ο Chiloah αναφέρει: *Το έτος 1970 πραγματοποίησα ένα ταξίδι στην Ελλάδα και κατά τη διάρκεια της παραμονής μου (περισσότερο από ένα μήνα) άκουσα περισσότερα από πεντακόσια τραγούδια, αντιπροσωπευτικά της παραδοσιακής μουσικής των Εβραίων. Οι Εβραίοι κάτοικοι της Ελλάδας είναι γνώστες των αρχαιότατων μουσικών παραδόσεων, καθώς και μιας ποικιλίας από είδη που αντιστοιχούν σε άλλες ξεχωριστές περιοχές. Γενικότερα μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ομάδες τραγουδιών: Η πρώτη είναι δομημένη στην εβραιοϊσπανική και πορτογαλική παράδοση, όπου τα κυριότερα κέντρα της είναι η Θεσσαλονίκη, τα Τρίκαλα και η Λάρισα, η δεύτερη αντικατοπτρίζει μια ιταλική επιρροή και βρίσκεται στην Κέρκυρα και η τρίτη είναι αυτή των Ρωμανιωτών ή των «Ελλήνων», που ονομάζονται έτσι γιατί αντιπροσωπεύουν το αρχαιότερο κομμάτι των Εβραίων στην Ελλάδα. Το κέντρο αυτών των «Ελλήνων» είναι τα Γιάννενα. Σύμφωνα με μια αρχαία παράδοση, οι Ρωμανιώτες ίδρυσαν εβραϊκή κοινότητα στα Γιάννενα κατά την διάρκεια του 9^{ου} αιώνα. Η μουσική παράδοση δεν είναι αποκλειστικά δημιούργημα των ομογενών αλλά φέρει και επιρροές από μετανάστες που κατά περιόδους μετανάστευσαν από περιοχές, όπως η Σικελία, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ουγγαρία κ.τ.λ.. Για παράδειγμα στην προσευχή, το βράδυ της Παρασκευής, αποκλειστικά στα Γιάννενα, τραγουδούν κάποιους ύμνους με έναν*

τρόπο που θα τους έλεγαν στην Ιταλία, χωρίς όμως να είναι ολόκληροι ιταλικοί⁹⁷. Ο Κοκκώνης, αναφερόμενος στα θρησκευτικά εβραϊκά άσματα⁹⁸, σχολιάζει πως αυτά σε μεγάλο βαθμό γράφτηκαν την ίδια εποχή με τα γιαννιώτικα στιχοπλάκια. Άλλωστε πολλά από αυτά δεν είναι παρά μια συρραφή διστίχων, ενώ άλλα ακολουθούν το πρότυπο εβραϊκών θρησκευτικών ασμάτων που συναντά κανείς στους Εβραίους ποιητές της Ισπανίας τον 11^ο και 12^ο αι..

Η ζωή των Εβραίων στα Ιωάννινα ήταν αδύνατο να μην έχει υποστεί στο διάβα των αιώνων την επίδραση του χριστιανικού περιβάλλοντος. Το ίδιο και η μουσική τους. Μαρτυρίες εν ζωή Εβραιογιαννιωτών⁹⁹ αναφέρονται στις καλές σχέσεις με τους Χριστιανούς Γιαννιώτες, στα κοινά γλέντια τους και στα γλέντια που πραγματοποιούνταν για το εβραϊκό Σάββατο υπό τους ήχους της μουσικής Χριστιανών μουσικών. Η μουσική είναι επηρεασμένη από τους ρυθμούς των ηπειρώτικων, λαϊκών τραγουδιών¹⁰⁰. Επίσης υποστηρίζεται ότι στη μελωδική της γραμμή εμφανίζονται τριημιτόνια και φωνητικά μελίσματα και χρησιμοποιείται η πεντατονική κλίμακα¹⁰¹. Επειδή η επιρροή αυτή κάποιες φορές είναι αμφίδρομη¹⁰²,

⁹⁷ A. Chiloah (1972), *Les chants de noce dans la tradition musicale des Juifs de Joanina*, Institut de folklore, Skopje Yougoslavie, σ. 201.

⁹⁸ Κοκκώνης (2001α), *ό. π.*, σ. 19.

⁹⁹ Ζανέτ Ναχμήα Σεβή, *ό. π.*.

¹⁰⁰ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 7.

¹⁰¹ The Jewish Museum of Greece & Museum Judengasse (2001), brochure by Sakis Negrin for *The Jews of Greece 2300 Years of History and Tradition* (The Museum's participation in the Frankfurt International Book Fair 13/9-11/11) www.kis.gr/jmuseum_news_en.html (ημερ. πρόσβασης 4/1/2008).

¹⁰² Το θέμα του ακόλουθου, λαϊκού, χριστιανικού τραγουδιού έχει να κάνει με τον έρωτα ενός Χριστιανού και μιας Εβραιοπούλας:

Εβραϊκή

[Ωρέν] Ένα Σάββατο βράδυ

Μια Κυριακή πρωί

[ωχ] βγήκα να σεργιανίσω

μες' στην Εβραϊκή (δισ) [έλα έλα].

[Αχ] Βλέπω μια Οβρεοπούλα

λουζοχτενίζονταν

με φιλντισένιο χτένι

και φράγκικο γυαλί (δισ) [έλα έλα].

[Αχ] Έλα βρε Οβρεοπούλα

να γίνεις Χριστιανή

καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια μοναδική μουσική παραγωγή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τα τραγούδια της εβραϊκής κοινότητας είναι αντιπροσωπευτικά της αστικής, μουσικής δημιουργίας της περιοχής των Ιωαννίνων. Αυτό αποδεικνύεται όχι μόνο από το γεγονός της γέννησής τους εντός ενός καθαρά αστικού περιβάλλοντος αλλά και από το γεγονός ότι φέρουν σημάδια στη φόρμα τους από άλλα αστικά, μουσικά δημιουργήματα, όπως για παράδειγμα τα στιχοπλάκια στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω. Ο Κοκκώνης αναφέρει¹⁰³: *Τα στιχοπλάκια αποτελούν το πιο αντιπροσωπευτικό κομμάτι μιας αστικής, μουσικής παράδοσης και μαζί με τα εβραϊκά τραγούδια της εβραϊκής κοινότητας δίνουν το στίγμα της πιο αυθεντικής και πρωτότυπης, τοπικής δημιουργίας.*

Τη μετάφραση των στίχων -και κάποιες φορές τη δημιουργία τους- την είχαν κάνει οι ραβίνοι και κάποιες άλλες φορές ο ποιητής Γιωσέφ Ελιγιά¹⁰⁴. Ο τελευταίος μάλιστα δεν παραλείπει να κάνει και μουσικοφιλολογικές παρατηρήσεις σχετικά με την επανάληψη των στίχων, τυχόν συμπτώξεις τους καθώς και αντιπαραβολή με δημιουργήματα της ελληνικής ποίησης. Το τοπικό, γλωσσικό ιδίωμα στους στίχους είναι φανερό ακόμα και στις μεταφράσεις, οι οποίες γράφτηκαν με εβραϊκούς χαρακτήρες στην ελληνική γλώσσα και στην διάλεκτο των Ιωαννίνων¹⁰⁵. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ραβίνοι είχαν όχι μόνο βιωματική σχέση με την μουσική αλλά και εμπειρική. Η δουλειά τους άλλωστε το απαιτούσε. Οι Schwartz και Athanassakis¹⁰⁶ αναφέρουν ότι οι Εβραίοι των Ιωαννίνων μιλούσαν ελληνικά στο σπίτι τους, στην αγορά και στη συναγωγή. Ως εκ τούτου, τραγουδούσαν τραγούδια που είτε είχαν συντεθεί από τους ραβίνους τους είτε είχαν μεταφραστεί στα ελληνικά από αυτούς. Η μετάφραση στα ελληνικά γινόταν διότι επιθυμούσαν με τον τρόπο αυτό να γίνονται

[ωρέ] να λούζεσαι Σαββάτο

ν' αλλάζεις Κυριακή (δισ) [έλα έλα]

[Αχ] Τ' ακούς τ' ακούς μωρ' μάνα

τι μου 'πε ένα παιδί

θέλει για να με πάρει

να γένω Χριστιανή (δισ) [έλα έλα].

Παραδοσιακή Μουσική της Ηπείρου, *Ζαγορίσια και Γιαννιώτικα*, εκδ. Ταμβος, CD, τραγ. 5.

¹⁰³ Κοκκώνης (2001α), *ό.π.*, σ. 13.

¹⁰⁴ Γιωσέφ Ελιγιά (1967), *Άσμα Ασμάτων – Ψαλμοί*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1967, σ. 131-200.

¹⁰⁵ Μάτσας (1953), *ό.π.*, σ. 8.

¹⁰⁶ Schwartz & Athanassakis, *ό.π.*, σ. 179-181.

κατανοητά από τη συνάθροιση των πιστών. Χρησιμοποιούσαν το απλό, καθημερινό, γλωσσικό ιδίωμα και όχι την καθαρεύουσα. Έστρεψαν δηλαδή την προσοχή τους στη γλώσσα του λαϊκού τραγουδιού, απαλλαγμένη από τις γλωσσικές νόρμες που υποδείκνυαν οι μελετητές-γλωσσολόγοι. Αυτό καθιστούσε τους ύμνους άμεσους και εύληπτους από το σύνολο της κοινότητας. Με δεδομένη την κοντόφθαλμη αγριότητα με την οποία οι γλωσσαμύοντες της εποχής υπερασπίζονταν την αρχαϊζουσα, λέγοντας ότι η γλώσσα του λαού δεν έχει θέση στην εκκλησία και στα σχολεία, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι οι ραβίνοι υπήρξαν τολμηροί αναμορφωτές.

Γενικά η εβραιογιαννιώτικη μουσική είναι μουσική μονοφωνική με λίγα μόνο στοιχεία πολυφωνίας. Δεν υπάρχουν όργανα, ούτε ενδείξεις ότι υπήρχαν λαϊκοί μουσικοί στις τάξεις της κοινότητας, με εξαίρεση την Αμαλία Βάκα και τις μοιρολογίστρες. Ακόμα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι μελωδικές ακολουθούν τη βηματική πορεία με μικρή χρήση μεγάλων διαστημάτων ανάμεσα σε διαδοχικούς φθόγγους. Οι ρυθμοί δεν είναι ξένοι για τους χριστιανούς αφού και οι ίδιοι τους χρησιμοποιούν.

Σχετικά με την ιδιαιτερότητα της εβραιογιαννιώτικης μουσικής ενδιαφέρουσα είναι η έρευνα του Chiloah, ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα στα 1970 και μελέτησε τη μουσική των Ελληνοεβραίων. Στη συλλογή του περιέλαβε περί τα 500 τραγούδια καθώς και μαρτυρίες. Στην επιτόπια έρευνά του στα Ιωάννινα συνάντησε την Εβραιογιαννιώτισσα Anna Raphael, η οποία του παρουσίασε ένα ρεπερτόριο με συναγωγικά και κλέφτικα τραγούδια. Η Raphael τραγούδησε στον ερευνητή¹⁰⁷ το τραγούδι «Κόβω μια κλάρα», που απαντάται στο Ξηρόμερο και συγκαταλέγεται στα καθιστικά τραγούδια. Η παραλλαγή που επιχειρεί στο τραγούδι, φέρνοντάς το κοντά στα δικά της εβραιογιαννιώτικα ακούσματα, είναι εμφανής. Συγκεκριμένα το μετατρέπει σε πεντάσημο με βάση το σολ και το πεντάχορδο που σχηματίζεται είναι Χιτζάζ επειδή το ρε είναι αλλοιωμένο. Επίσης τραγούδησε τρία τραγούδια του γάμου από την Κοζάνη και την ευρύτερη Μακεδονία, στα οποία η Raphael έδωσε τη δική της εκδοχή, γεγονός που μαρτυρά πως οι Εβραίοι σε διάφορα μέρη της Ελλάδας μοιράζονταν κοινό ρεπερτόριο με τους Χριστιανούς υπηκόους. Πέρα από αυτές τις μεμονωμένες καταγραφές και παρατηρήσεις και παρά τις όποιες «ψυχρές» αναλύσεις

¹⁰⁷ Chiloah, *ό. π.*, σ. 202-206.

που επιχειρεί ο Chiloah, η αξιολογη μελέτη του παρουσιάζει ενδιαφέρον και καταλήγει στα εξής συμπεράσματα:

1) *Με εξαίρεση τα Γιάννενα, οι μουσικές παραδόσεις των Εβραίων στην Ελλάδα έχουν εισαχθεί από άλλα μέρη, φέρουν ωστόσο επιρροές από το νέο τους περιβάλλον*

2) *Η μουσική παράδοση των Εβραίων των Ιωαννίνων περιλαμβάνει ένα μεγάλο ρεπερτόριο, εκ του οποίου ένα μέρος δομείται με τραγούδια στην ελληνική γλώσσα. Το κομμάτι αυτό ενσωματώνει βασικά στοιχεία της τοπικής παράδοσης*

3) *Στο βαθμό που ο πληροφορητής δεν αντιπροσωπεύει παρά μια μοναδική περίπτωση (Anna Raphael), συμπεραίνουμε ότι τα όποια ξένα δάνεια είναι παραλλαγμένα σε ό,τι αφορά στην έκταση της μελωδίας, στο φωνητικό ηχόχρωμα (timbro) και στον καλλωπισμό*

4) *Οι παραλλαγές αυτού του τύπου έχουν να κάνουν με ένα σημαντικό φαινόμενο δόμησης της προφορικής, μουσικής παράδοσης. Αυτό χαρακτηρίζει συνήθως και τις παραλλαγές που συναντάμε στη μουσική των Εβραίων, οι οποίοι προφανώς ενσωματώνουν νέα στοιχεία από το περιβάλλον στο οποίο ζουν¹⁰⁸*

Σε ό,τι αφορά στη συλλογή του μουσικού υλικού και την καταγραφή του πρέπει να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

α) Η συλλογή του εξεταζόμενου, μουσικού υλικού δεν είναι εύκολη διότι σπανίζουν οι εκδόσεις καταγεγραμμένων τραγουδιών

β) Το ανέκδοτο υλικό είναι εξαιρετικά δυσεύρετο

γ) Η εβραϊκή γλώσσα καθιστά ανυπέρβλητο το εμπόδιο της μελέτης των στίχων, αν δεν συνοδεύονται από μετάφραση

δ) Η αφομοίωση του ελάχιστου, εναπομείναντος, εβραϊκού στοιχείου από το χριστιανικό, έχει καταστήσει ιδιαίτερα δύσκολο τον εντοπισμό προσώπων που θα αποτελούσαν πηγή πληροφόρησης για τη εβραιογιαννιώτικη μουσική

ε) Η έλλειψη σημειογραφίας στη μουσική εξαιτίας της κυριαρχίας της προφορικής παράδοσης δεν βοηθά τον ερευνητή σήμερα στο να εντοπίσει και να μελετήσει εύκολα αυτά τα τραγούδια. Η ευρωπαϊκή σημειογραφία, που χρησιμοποιήθηκε στις λίγες περιπτώσεις καταγραφής του μουσικού υλικού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σίγουρα επέφερε σοβαρές αλλοιώσεις στο καταγεγραμμένο υλικό. Ακραία θεωρείται η προσπάθεια μεταγραφής λαϊκών μελωδιών σε δυτικοευρωπαϊκές, χορωδιακές

¹⁰⁸ Chiloah, *ό. π.*, σ. 209.

φόρμες¹⁰⁹

στ) Οι καταγραφές του μουσικού υλικού γίνονται σχηματικά για να δειχτεί ο τρόπος ανάπτυξης της μελωδίας και όχι για την απόδοσή της

ζ) Από τις ακροάσεις και το εκδοθέν υλικό δεν μπορούμε να μιλήσουμε για έναν πολύπλοκο διαστηματικό κόσμο, γι' αυτό στις καταγραφές χρησιμοποιούμε συμβατικά το δυτικό τροπικό σύστημα, όπου κυριαρχούν οι όροι Λύδιος, Μυξολίδιος κ.τ.λ.

η) Παρατηρείται αδυναμία τεκμηρίωσης της μορφής των μουσικών κομματιών εξαιτίας του περιορισμένου αριθμού πληροφορητών

θ) Η ομολογημένη και από τους ίδιους τους ερευνητές¹¹⁰ αλλοίωση του μουσικού – ποιητικού υλικού και η αδυναμία να εντοπίσουμε και να επανεξετάσουμε τις παλαιότερες εκδόσεις, συνιστά ένα ακόμα πρόβλημα ακρίβειας και αξιοποίησης του υλικού. Ανακριβείς θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ανάλογες εκτιμήσεις ερασιτεχνών¹¹¹ (μουσικολόγων), οι οποίοι προσπαθούν -αυθαιρετώντας επιστημονικά- να καταδείξουν συνάψεις μεταξύ της εβραϊκής και τις βυζαντινής υμνολογίας. Όπως σχολιάζει και ο Chiloah¹¹² είναι δύσκολο να εξάγουμε συμπεράσματα στηριζόμενοι στη βάση μιας πληροφορίας και ενός περιορισμένου αριθμού τραγουδιών

Για την παρουσίαση του υλικού θεωρήθηκε σκόπιμος ο διαχωρισμός σε αστική-λαϊκή και θρησκευτική μουσική. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα τραγούδια εκείνα που η θεματική των στίχων τους έχει να κάνει με τη φύση, τη γυναίκα αλλά και με θρύλους και λαϊκές συνήθειες. Από αυτά ωστόσο δεν λείπει εντελώς το στοιχείο του θείου, καθώς αυτό που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα είναι η προσήλωσή της στο θρήσκευμά της, ως διαχρονική και ειδοποιό διαφορά από τον κοινωνικό της περίγυρο. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα εβραϊκά τραγούδια που πραγματεύονται θέματα θρησκευτικά. Είναι τραγούδια ηθικά ή γνωμικά, στα οποία βλέπουμε:

¹⁰⁹ Ζωντανή ηχογράφηση του τραγουδιού «Κίνα γλώσσα» με τη χορωδία του Ε.Μ.Ε. υπό τη διεύθυνση του Σ. Νεγρίν, Stadt Frankfurt am Main, Φρανκφούρτη, 2001 (βλ. συνοδευτικό CD εργασίας).

¹¹⁰ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 8.

¹¹¹ Νεγρίν Σάκης, *Μια σημαντική νέα έκδοση του Ε.Μ.Ε.* στο Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος, *newsletter*, 52, φθιν. – χειμώνας 2004/2005, σ. 10.

¹¹² Chiloah, *ό. π.*, σ. 209.

- α) βαθιά προσήλωση στην ορθόδοξη, εβραϊκή πίστη
- β) υμνολογία της παντοδυναμίας του Θεού που θυμίζει τους ψαλμούς
- γ) προτροπή για εγκράτεια
- δ) ταπεινοφροσύνη και μετάνοια ως μακρινό αντίλαλο των προφητών
- ε) αναζήτηση της θεϊκής δικαιοσύνης
- στ) ενατένιση και προσμονή της μέλλουσας ζωής

Κεφάλαιο IV

Αστική λαϊκή παράδοση

Κίνα γλώσσα¹¹³

Η γιορτή της Εσθήρ¹¹⁴ εορταζόταν ως ανάμνηση της διάσωσης των Εβραίων της Περσίας από την επιβολή του Αμάν και λέγεται Πουρίμ. Το τραγούδι, γνωστό με την αρχή του «Κίνα γλώσσα», ήταν πολύ διαδεδομένο και τραγουδιόταν από μικρούς και μεγάλους στα γλέντια της γιορτής του Πουρίμ (βλ. προηγούμενο σχόλιο περί τον εβραϊκών γιορτών).

Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις
κοιμισμένους να ξυπνήσεις
με κρασί να τους μεθύσεις.

Φάτε, πείτε και μεθάτε
και πολύ χαροκοπάτε.
Το Θεό μη λησμονάτε
τη λευτεριά του μολογάτε.

Ορφανούς μη λησμονάτε
και μεράδια προβοδάτε.
Πλούσιους και φτωχούς καλνάτε
όλοι το Θεό παινάτε.

Ομπρός οχ την βαρεματιά του
έφτιασε τη γιατρείγιά του
και βασίλεψε η σμυρτιά του
να βρεθεί για λευτεριά του.

Αν και το θέμα είναι ενιαίο, κάποια από τα τετράστιχα θα μπορούσαν να αποκοπούν και να αποτελέσουν ξεχωριστή ποιητική ενότητα. Φέρει το

¹¹³ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 60.

¹¹⁴ Ναχμάν, ό. π., σ. 37-39. Πρβλ. επίσης, Ζανέτ Ναχμήα Σεβή, ό. π.

χαρακτηριστικό του ομοιοκατάληκτου, γιαννιώτικου στιχοπλακίου¹¹⁵ (βλ. και παρακάτω), με τη διαφορά ότι το μέτρο εναλλάσσεται ανάμεσα σε ιαμβικό και τροχαϊκό.

Κίνα γλώσσα να μιλήσεις (τροχαϊκό)
θάματα να μολογήσεις. (τροχαϊκό)

Ομπρός οχ τη βαρεματιά του (ιαμβικό)
έφτιασε τη γιατρείγιά του. (τροχαϊκό)

Ο ρυθμός είναι 2/4, ρυθμός που συναντιέται σε τραγούδια της Ηπείρου γενικότερα. Ο καταγραφέας το έγραψε σε φα μείζονα στην ανιούσα και στην κατιούσα η VII βαθμίδα παρουσιάζεται ελαττωμένη. Η φα μείζονα δεν παρουσιάζει αλλοίωση στην VII βαθμίδα. Αν κάποιος το προσεγγίσει με το τροπικό σύστημα θα τον χαρακτήριζε ως Μυξολύδιο με τονική το φα¹¹⁶.

Κίνα γλώσσα

¹¹⁵ Κοκκώνης Γ. (2001β), *Ζητήματα ελληνικής λαϊκής μουσικής I* (Σημειώσεις μαθήματος), ΤΕΙ Ηπείρου, σ.12-17.

¹¹⁶ Εκκλησιαστικοί Τρόποι του 16^{ου} αι. στο Knud Jeppesen (2003), *Αντίστιξη, Ασματική Πολυφωνία*, εκδ. Νάσος, Αθήνα. Η έκταση των μελωδιών είναι πολλοί μικρή, και δεν παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο γνώρισμα κάποιου τροπικού συστήματος, για αυτόν το λόγο θα χρησιμοποιήσουμε αυτόν το τροπικό σύστημα

Μη μ' αφήνεις την ψυχή μου (ADONAI ATA YADATA)

Ο Μάτσας το κατατάσσει στα μεικτά ελληνοεβραϊκά τραγούδια δηλαδή τραγούδια στα οποία ένας ελληνικός στίχος εναλλάσσεται με έναν εβραϊκό¹¹⁷. Πρόκειται για στιχοπλάκια και μάλιστα αναφέρεται και το όνομα του στιχοπλόκου (Ισαάκ Σαμουέλ). Το τραγούδι έχει ως θέμα του τον καημό ενός άτεκνου να αποκτήσει απογόνους. Ο στίχος είναι τροχαϊκός δεκαπεντασύλλαβος, ομοιοκατάληκτος. (Στην παρένθεση η μετάφραση του εβραϊκού στίχου. Ακολουθεί ο ελληνικός).

Adonai ata yadata, negdena taavathi,
(Κύριε μου συ γνωρίζεις ότι η επιθυμία μου στέκει απέναντί σου.)
Μη μ' αφήνεις την ψυχή μου οχ τον κόσμο να χαθεί.
Ei Hai rahman, meleh heeman.

Tsar umatsok metsauni, kol yamai nineurai.
(Στενοχώρια και στέρηση με βρήκαν, όλες τις μέρες μου, απ' τη νεότητα μου)
Όλα τα 'χω περασμένα, ένα που με χαλνάει.
Ei Hai rahman, meleh heeman.

.....

Είναι καταγεγραμμένο με τον οπλισμό της Σι ύφεση μείζονος. Δεν παρουσιάζεται ούτε στη μελωδία πολλές φορές η τονική και καθόλου στις πτώσεις. Ίσως ο ερευνητής να είχε στο μυαλό του το τροπικό σύστημα. Αν το προσεγγίσουμε με αυτό, παρατηρούμε ότι περνά από πολλούς τρόπους (Λυδικό, Μυξολύδιο, Αιολικό, Φρύγιο). Θα το χαρακτηρίζαμε ως Φρύγιο με τονική το Φα. Το Ουσάκ στο συγκεκριμένο σύστημα (μεταφράζεται) ως Φρύγιος και έχει τα ίδια διαστήματα σε όλες τις βαθμίδες. Στην καταγραφή¹¹⁸ που παρατίθεται η ρυθμική αγωγή είναι 2/4 andantino $\text{♩} = 160$. Η συγκεκριμένη αγωγή είναι αδύνατον να εκτελεστεί από άνθρωπο, πρόκειται μάλλον για τυπογραφικό λάθος.

¹¹⁷ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 55.

¹¹⁸ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 60.

ADONAI ATA YADATA

Μη μ' αφήνεις την ψυχή μου

(μειχτό εβραιοελληνικό τραγούδι)

Ἡρταμαν

Το τραγούδι αυτό¹¹⁹ έχει ως θεματική του την ομώνυμη γιορτή και τη συνήθεια των παιδιών να πηγαίνουν από σπίτι σε σπίτι (βλ. σχόλιο περί των εβραϊκών γιορτών). Ο ρυθμός έχει τα χαρακτηριστικά του σταθερού, συλλαβικού, δίχρονου ρυθμού. Η μελωδία είναι έκτασης πέντε φθόγγων. Το πεντάχορδο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι Ουσάκ¹²⁰, και στο τρόπο που είναι καταγραμμένο είναι Δώριος¹²¹.

¹¹⁹ *Η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων*, εκδ. ΕΜΕ και Δήμου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2003.

¹²⁰ Βούλγαρης Ευγ. (2007,) *Μουσική θεωρία & ρυθμολογία II* (Σημειώσεις μαθήματος), ΤΕΙ Ηπείρου, σ.18-19.

¹²¹ Περιστέρης Σπυρ. Δ. (1999,) *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια τ.Γ*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, σ. 21-35.

Ἡρταμαν

♩ = 60

Ἡρ - τα - μαν και κα - λώς σας ἤ - βραμαν Τώ - ρα το Ρι - σ - χό - δες τον παι - νε - μέ - νον
τον δο - ξασ μέ - νον Δε - κα - πέ - ντε στο Που - ρίμ και τρι - ά - ντα στα ζου - νά - ρια Α - βρα άμ Λέ - το
τσά - κω - σε τον πέ - το Α - μού - λι μού - λο τσά - κω - σε το γιού -
(ἡ κατάρα)
Ὅποι - ος δεν μας α - γα - πάει τρεις μέ - ρες ν'α - ρρω - στά - ει

Ἡρταμαν και καλώς σας ἤβραμαν.
Τώρα το Ρισχόδες τον παινεμένον τον δοξασμένον.
Δεκαπέντε στο Πουρίμ και τριάντα στα ζουνάρια.

Αβραάμ Λέτο τσάκωσε τον πέτο.
Α μούλι μούλο τσάκωσε το γιούλι
όσα καρφιά και πέταλα.
Στον Αμάν στον Αρούρ.
Στο μικρότερ γιαμίμ.

Ὅποιος δεν μας αγαπάει
τρεις μέρες να αρρωστάει.
Ὡς εφτά ως οχτώ να κυλιέται σαν τ' αβγό¹²².

¹²² Το τελευταίο τρίστιχο είναι από επιτόπια καταγραφή του Εβραιογιαννιώτη Σαμουήλ Κοέν, Ιωάννινα, 15-12-2006, συνοδευτικό CD εργασίας.

Η ομορφιά είν' οχ το θεό

Το τραγούδι «Η ομορφιά είν' οχ το θεό» (δηλ. η ομορφιά είναι από το Θεό) ανήκει στην κατηγορία των τραγουδιών που η θεματική τους είναι η γυναίκα, η φύση κ.ά.. Πιθανόν να τραγουδιόταν και στο τραπέζι του γάμου. Αναπτύσσεται σε δίστιχα, είναι δηλαδή στιχοπλάκι¹²³.

Η ομορφιά είν' οχ τον Θεό κι έχει περίσσια χάρη
μ' άσπρα δεν αγοράζεται κι άλλος πα' να πάρει.

Τον όμορφον τον άνθρωπον όλοι τον αγαπούνε,
ως κι οι προφήτες του Θεού τον όμορφον πουθμούνε.

.....

Τη γης απάνω σε νερό¹²⁴

Τη γης απάνω σε νερό την έχει απλωμένη
κι απάνω στις κολόνες της είναι θεμελιωμένη.

Κι έβαλε απάνω την ηγής όλα τα πλάσματα Του.
Ανθρώποι, δένδρα και πουλιά παίζουνε τ' όνομά Του.

.....

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό στιχοπλάκι σε ιαμβικό μέτρο, στο οποίο εξυμνείται η φύση και η δημιουργία του Θεού.

¹²³ Με τον όρο στιχοπλάκι εννοούμε μια ποιητική φόρμα η οποία χρησιμοποιεί συνήθως τη δομή των ομοιοκατάληκτων δίστιχων με ιαμβικό ρυθμό. Η λέξη στιχοπλάκι ανήκει στη γιαννιώτικη διάλεκτο, ενώ έχουν χρησιμοποιηθεί για να δηλώσουν την ίδια φόρμα και όροι όπως: στιχουλάκια, λιανοτράγουδα, ραβασάκια, αμανέδες κ.ά.. Για τη δημιουργία τους χρησιμοποιείται η τεχνική ερώτησης-απάντησης. Η φόρμα της συνολικής σύνθεσης που προκύπτει είναι ανοιχτή και ως εκ τούτου αν εκλείψει κάποιο από τα δίστιχα δεν αναιρείται η συνολική δομή του ποιήματος. Η θεματική τους συνήθως περιστρέφεται γύρω από τον έρωτα, την τρυφερότητα, τους καημούς της ξενιτιάς, τη χαρούμενη ψυχική διάθεση κ.ά. Γενικά όπως παρατηρείται και στα εβραϊκά αυτά στιχοπλάκια υπάρχει έντονη λυρική διάθεση και μουσικότητα (Κοκκώνης, (2001α), ό. π., σ. 13-14).

¹²⁴ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 34.

Του βασιλιά Δαβίδ¹²⁵

Η νύχτα η αποπενή τραβάει οχ το Σάββατο,
Αφέντης οχ το Σεουδά, Δαβίδ είν' τ' όνομά του.

Για την τιμή του ηξέκοψαν κινό μοναχημένο.
Το Σεουδά το τέσσαρτο σ' αυτόν είν' κονομημένο.
.....

Κι αυτό τραγούδι είναι στιχοπλάκι και τραγουδιόταν στο τραπέζι μετά το δείπνο του Σαββάτου. Ήταν αφιερωμένο, όπως λέει και το τραγούδι, στο βασιλιά Δαβίδ. Περιγράφει το θρύλο της μονομαχίας του Δαβίδ και καταλήγει σε διδακτικές προτροπές θρησκευτικού χαρακτήρα.

Τώρα οι μπαχτσιέδες άνθισαν¹²⁶

Η θεματική του τραγουδιού αυτού είναι η φύση και μέσα από αυτήν παρουσιάζονται κάποιες υπαρξιακές σκέψεις. Πρόκειται για ένα τραγούδι στην ελληνική γλώσσα. Ο Μάτσας το χαρακτηρίζει ως *όμορφο τραγούδι στην ελληνική γλώσσα*. Επίσης στις υποσημειώσεις αναφέρει ότι είναι μετάφραση στα ελληνικά. Το τραγούδι έχει δεκαεννέα δίστιχα ομοιοκατάληκτα που μπορούμε να τα εντάξουμε στην κατηγορία των στιχοπλακιών. Για την μουσική δεν υπάρχει κανένα σχόλιο ούτε από τον Μάτσα ούτε από άλλη πηγή.

Τώρα οι μπαχτσιέδες άνθισαν κι είναι όλοι ανθισμένοι
κι εμένα η καρδούλα μου είναι πολύ κλεισμένη.

Πήρα κλειδί και πάσκισα ν' ανοίξω την καρδιά μου
και τα' ριξα στην θάλασσα τα ντέρτια τα δικά μου.
.....

Νανούρισμα

Ένα τραγούδι που σώζονται μόνο η στίχοι του είναι το Νανούρισμα.¹²⁷ Είναι καταγεγραμμένο σε τετράστιχα, στην ελληνική γλώσσα. Κάθε τετράστιχο έχει αυτοτελές νόημα.

¹²⁵ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 50.

¹²⁶ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 32.

Ύπνε που παίρνεις τα παιδιά,
πάρε και το δικό μου,
έλα ύπνε πάρε μου το,
σε δυο ώρες φέρε μου το.

Το παιδί μου το καλό
το ζητάνε για γαμπρό
και το δίνουν καστροπούλα
όμορφη Εβραιοπούλα.
Μικρό μικρό σου τό'δωσα,
μεγάλο φέρε μου το.

.....
Μεγάλο σαν ψηλό βουνό,
ίσιο σαν κυπαρίσσι
κι οι κλώνοι του ν' απολώνονται
σ' ανατολή και δύση.

Είναι εμφανής η ομοιότητα του παραπάνω νανουρίσματος με το χριστιανικό νανούρισμα *Έλα, ύπνε αγάλι αγάλι*¹²⁸ που ακολουθεί τόσο ως προς το ποιητικό μοτίβο όσο και ως προς τη θεματολογία του.

Έλα, ύπνε, αγάλι αγάλι
στου παιδιού μου το κεφάλι
έλα, ύπνε, απ' τα βουνά
κι απ' τα νερά.

.....

Έλα, ύπνε, αγκάλιασε το
και γλυκά αποκοίμισέ το
έλα ύπνε πάρε μου το
και μεγάλο φέρε μου το.

.....

Το παιδί μου τ' άσπρο, άσπρο,
μου το κάλεσαν στο κάστρο
και του τάζουν Ρωμιοπούλα,
μια κυρά κι αρχοντοπούλα.

¹²⁷ Ο τίτλος «Νανούρισμα» δεν είναι ο πραγματικός, καθώς η Ναχμάν παραλείπει να αναφέρει τον τίτλο του νανουρίσματος (βλ. Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 60).

¹²⁸ Είναι εντυπωσιακό πως κάτι ανάλογο έχει καταγραφεί και στην κοντινή περιοχή της Ζίτσας, βλ. στο Βασίλης Ράπτης, *Ζίτσα* εκδ. Σύλλογος Γυναικών Ζίτσας, σ. 159.

Θρήνοι¹²⁹

Οι ελληνοεβραϊκοί θρήνοι είναι οι έμμετροι θρήνοι που οι ελληνόφωνοι Εβραίοι έψελναν στις συναγωγές την ημέρα της επετείου της καταστροφής του ναού της Ιερουσαλήμ. Η χρήση των θρήνων είχε ατονήσει στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Αν και δεν σώνονται σήμερα πολλοί θρήνοι, στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ιερουσαλήμ υπάρχει ηχογραφημένος εβραιογιαννιώτικος θρήνος. Πρέπει να ακολουθούσαν μία θρηνητική μελωδία που είχε κοινά στοιχεία με τους θρήνους της νεκρώσιμης ακολουθίας. Το θέμα του εβραιογιαννιώτικου θρήνου που σώζεται σε εμάς αφορά την τραγωδία μιας πεινασμένης μάνας που έφαγε το παιδί της κατά την πολιορκία της Ιερουσαλήμ.

Στ. 61-64 από την παραλλαγή του χ/φου Μ:

Πάντα ήλιε μου ανάτειλε, πάντα ήλιε μου λάμψε,
στα μέρη της Γερουσιαλάϊμ μη λάμπεις, μη ανατείλεις,
από σπαθιές και κονταριές σπαθοκονταρισμένη,
όπου κείτονται όμορφα κορμιά, στους κάμπους ξαπλωμένα.

.....

Αυτός ο θρήνος είναι δεκαπεντασύλλαβος και στο ποιητικό του μέρος παρουσιάζει κοινά μοτίβα με χριστιανικούς θρήνους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης:

Στ. 406-7 από την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως:

Πλανήται μη ανατείλητε, τον κόσμο να φωτείτε
Εις Πόλης τα περίγυρα, μη λάμψητε, σταθήτε.

.....

Το γλέντι του Σαββάτου

Το Σάββατο για όλους τους Εβραίους είναι η σημαντικότερη μέρα της εβδομάδας. Την ημέρα του Σαββάτου πέραν των θρησκευτικών συνηθειών (βλ. κύκλος του χρόνου) γίνονταν και εκδηλώσεις κοσμικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα το γλέντι του Σαββάτου που γινόταν στο νησί. Σε αυτά τα γλέντια, στα οποία συμμετείχαν πλούσιοι Εβραιογιαννιώτες, το μουσικό κομμάτι το αναλάμβαναν

¹²⁹ Μάτσας Ιωσήφ (1983) *Δ' Συμπόσιο λαογραφίας βορειοελλαδικού χώρου*, εκδ. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, Θεσσαλονίκη, σ. 156-163.

οι Χριστιανοί μουσικοί¹³⁰. Τέλος, σε αυτά τα γλέντια συμμετείχαν και Χριστιανοί με τους οποίους είχαν φιλικές σχέσεις αλλά και οι θαμώνες των καταστημάτων που διεξάγονταν τα γλέντια¹³¹.

Επίσης μία άλλη κοσμική συνήθεια ήταν οι βαρκάδες που γίνονταν το βράδυ του Σαββάτου. Στις βαρκάδες μαζί τους έπαιρναν βιολιτζήδες¹³². Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων συμμετείχαν στην κοσμική ζωή της πόλης. Πήγαιναν σε ταβέρνες και στα καφέ-αμάν¹³³. Σίγουρα οι μουσικοί που συμμετείχαν σε αυτές της κοσμικές εκδηλώσεις της κοινότητας ήταν Χριστιανοί. Δεν αναφέρεται πουθενά στην βιβλιογραφία ότι υπήρχαν μουσικοί από την εβραϊκή κοινότητα.

Τραγούδια του Ολοκαυτώματος

Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο σε ένα ερασιτεχνικό βίντεο, εβραιοπούλες από κάποιες περιοχές της Ελλάδας θυμούνται τον εγκλεισμό τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα τραγούδια που τραγουδούσαν εκεί¹³⁴. Οι στίχοι είναι δική τους δημιουργία και με αυτούς τραγουδούσαν τα δεινά τους μέσα στα κολαστήρια του θανάτου, ενώ η μουσική είναι παρμένη από διάφορα κομμάτια της εποχής. Αυτό μαρτυρά όχι μόνο ότι ήξεραν τα τραγούδια της εποχής τους αλλά και ότι αυτοσχεδίαζαν πάνω σε αυτά.

Στο ακόλουθο παράδειγμα η μουσική είναι παρμένη από το σχολικό τραγούδι «Κλέφτικη ζωή».

Στη βρύση μωρέ να πάω δεν μπορώ
παντού μου λέει ο σκοπός είσαι φυλακισμένη
γερμανοκρατούμαι.

Δεν ε μωρέ δεν έκλεψα μήτε σκότωσα
εβραιοπούλα ήμουνα για αυτό με φυλακίσαν
στην Πολωνία με κλείσαν.

¹³⁰ Στη συνέντευξή της η Ζανέτ Ναχμήα Σεβή αναφέρει το όνομα του Χριστιανού λαϊκού βιολιστή Κολιού, ο οποίος συχνά καλούνταν από τους Εβραίους να συνοδεύσει μουσικά τα γλέντια τους.

¹³¹ Ζανέτ Ναχμήα Σεβή, *ό. π.*

¹³² Ναχμάν, *ό. π.*, σ. 21.

¹³³ Κοκκώνης (2001α), *ό. π.*, σ. 19.

¹³⁴ *Μαρτυρίες ζωής: Επιζώντες θυμούνται...* (Μαρτυρίες για το ολοκαύτωμα), DVD, εκδ. Ε.Μ.Ε., 2006.

Χαλά μωρέ χαλάλι στον κόκκινο στρατό
αυτοί μας εγλιτώσανε και μας ελευθερώσαν
τον Γερμανό εδιώξαν.

Αυτόν τον τρόπο λαϊκής δημιουργίας τον συναντάμε και στις πολιτικές κρατούμενες των φυλακών Αβέρωφ. Οι φυλακισμένες συχνά δημιουργούσαν στίχους πάνω σε λαϊκά τραγούδια της Ελλάδας και της Ε.Σ.Σ.Δ., τα οποία ανταποκρίνονταν στις ανάγκες τους και στην ιδεολογία τους¹³⁵. Ανάλογο παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι «Σαμαρίνα», του οποίου τους στίχους οι μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος άλλαξαν και το προσάρμοσαν στην δεδομένη ιστορική στιγμή¹³⁶.

Το μοιρολόι

Οι μοιρολογίστρες είναι μετά την Αμαλία Βάκα (βλ. παρακάτω) η δεύτερη περίπτωση λαϊκών μουσικών στην κοινότητα. Όπως και στη χριστιανική κοινότητα μόνο γυναίκες μοιρολογούσαν (με αμοιβή). Ακόμα μια ομοιότητα είναι τα ομοιοκατάληκτα δίστιχα των μοιρολογιών.

Όλο τον κόσμο κι αν θωρώ,
τη θάλασσα κι αν βλέπω,
εσένανε δε έχω εδώ,
καμία χαρά δεν έχω.

Οι Χριστιανές μοιρολογίστρες είχαν συγκεκριμένα μουσικά και ποιητικά μοτίβα πάνω στα οποία αυτοσχεδίαζαν¹³⁷. Σε αντίθεση με τις εβραιοπούλες που δεν αυτοσχεδίαζαν αλλά έλεγαν συγκεκριμένα μοιρολόγια¹³⁸. Στον Β παγκόσμιο πόλεμο όλες οι εβραιοπούλες μοιρολογίστρες χάθηκαν.

¹³⁵ *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ*, CD, εκδ. Protasis.

¹³⁶ Γρηγοράτος Διονύσης, *Παράσταση για ένα ρόλο*, CD, εκδ. Ριζοσπάστης.

¹³⁷ Guy Saunier (1999), *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια τα μοιρολόγια*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, σ. 9-10.

¹³⁸ Κοέν, ό. π., (βλ. παράρτημα εργασίας).

Η τραγουδίστρια Αμαλία Βάκα

Στην κοινότητα των Εβραίων των Ιωαννίνων γεννιέται στα 1890 η εβραιοπούλα Mazaltov (Mally) Matsa η κατά κόσμον γνωστή με το κατοπινό, ελληνικό της όνομα Αμαλία Βάκα. Το όνομα της σημαντικής αυτής τραγουδίστριας συνδέθηκε με τα καφέ-αμάν¹³⁹.

Τα καφέ-αμάν¹⁴⁰ ήταν ένα από τα είδη διασκέδασης που τα Γιάννενα εισήγαγαν από την πρωτεύουσα. Τα μαγαζιά αυτά λειτουργούσαν στο Μώλο κατά τους θερινούς μήνες και ήταν τόποι συγκέντρωσης και διασκέδασης του ντόπιου λαϊκού στοιχείου, χωρίς να εξαιρούνται ίσως και μέλη της «καλής κοινωνίας» της πόλης. Σ' αυτά τραγουδούσαν και χόρευαν καλλιτέχνιδες τόσο ελληνικής όσο και ξενικής καταγωγής (κυρίως τουρκικής). Η γενικότερη σκηνική παρουσία των γυναικών αυτών, όπως και εν γένει αυτός ο τρόπος διασκέδασης, χαρακτηριζόταν ως τολμηρός για τα ήθη της εποχής¹⁴¹. Στα καφέ-αμάν του Μώλου ζυμώθηκαν αυτά που αργότερα σε όλη την Ελλάδα αλλά και στην Αμερική θα γίνουν γνωστά σαν «γιαννιώτικα τραγούδια», μια μίξη τοπικού, μουσικού ιδιώματος και πολιτικού και σμυρναϊκού αμανέ. Μερικά από αυτά τα τραγούδια σώθηκαν σήμερα από τις μοναδικές ηχογραφήσεις στην Αμερική (1927-1943) από την Αμαλία Βάκα και τις λίγες ηχογραφήσεις της άλλης περίφημης Γιαννιώτισσας τραγουδίστριας, της Κούλας¹⁴².

Στα Ιωάννινα η Αμαλία Βάκα δέχτηκε επιρροές από την ελληνική, την εβραϊκή και την τουρκική κουλτούρα. Μικρή είχε λάβει μέρος σε μια από τις λίγες δημόσιες ασχολίες που μπορούσε να συμμετάσχει μια εβραιοπούλα, το θρήνο των μοιρολογιών. Η ανάμνηση αυτών των τραγουδιών, τα οποία τραγουδιούνταν στην

¹³⁹ Πληροφορίες για τη ζωή της Βάκα στα CD Amalia Via, *Amalia! Old Greek Songs In The New Land 1923-1950* CD, εκδ. Arhoolie Productions Inc, 2002, U.S.A. και Αμαλία Βάκα, *The Greek Archives, Αμαλία Βάκα, Το Γιαννιώτικο Τραγούδι στην Αμερική 1927-1943*, (χ.χ.), CD, εκδ. FM Records.

¹⁴⁰ Κοκκώνης (2001α), *ό. π.*, σ. 26-28.

¹⁴¹ Σχετικά με την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στα café-chantant βλ. αναδημοσίευση κειμένου των Αραβαντινού, Μελίρρυτου και Οικονόμου (1874) από τον Γ. Κίτσιο (2007) στο περιοδικό *Πολυφωνία* τεύχ. 10, σ. 147-154.

¹⁴² Για την τραγουδίστρια αυτή έχουμε μόνο κάποιες ασαφείς αναφορές. Πιθανόν να τραγουδούσε στα Γιάννενα χωρίς να είναι αναγκαστικά Γιαννιώτισσα.

ομιλούμενη ελληνική και δανείζονταν λαϊκές χριστιανικές μελωδίες, ήταν βαθιά χαραγμένη στη μνήμη της και σημάδεψαν το ρεπερτόριό της, όταν αυτή -λίγα χρόνια αργότερα- θα ξεκινήσει να τραγουδάει στα καφέ-αμάν και στα τούρκικα κλαμπ της Νέας Υόρκης.

Η Αμαλία Βάκα, λίγο μετά τα 15 γενέθλιά της, ακολουθεί το μεταναστευτικό ρεύμα της εποχής της προς αναζήτηση καλύτερης τύχης στην Αμερική. Ταξιδεύει μόνη της και αφήνει πίσω της μια πόλη μοιρασμένη, αποτελούμενη από πολλές εθνοπολιτισμικές ομάδες, με έντονο το πολυπολιτισμικό στοιχείο και σε πολλά σημεία παρόμοια με την πόλη που εγκαθίσταται στις Η.Π.Α., τη Ν. Υόρκη. Οι πληροφορίες λένε ότι, όταν κατέβηκε από το υπερωκεάνιο που την μετέφερε στο νησί Έλλις της Ν. Υόρκης, η Αμαλία τέθηκε υπό κράτηση διότι δεν είχε τα απαιτούμενα 50 δολάρια για τους νεοαφιχθέντες μετανάστες. Αυτά δόθηκαν λίγο αργότερα από τη θεία της Ραχήλ, που έσπευσε να βοηθήσει το μικρό κορίτσι.

Στη Ν. Υόρκη, ένα χρόνο μετά την άφιξή της, παντρεύεται τον Jack Saretta, έναν συμπολίτη της και έστησε το σπιτικό της κοντά στην εβραϊκή Συναγωγή των Ιωαννιτών στην πόλη αυτή. Ο γάμος της είχε σίγουρα κανονιστεί πριν από την αναχώρησή της από τα Ιωάννινα και η Αμαλία προοριζόταν να συνεχίσει τον παλιό τρόπο ζωής. Απέκτησε δύο κόρες, τη Διαμάντω και την Εσθήρ-Κλεονίκη. Το υψηλό κόστος ζωής στη Ν. Υόρκη την ανάγκασε να αρθεί σιγά-σιγά σε ένα επίπεδο υπευθυνότητας και προσωπικής ανεξαρτησίας, κάτι απαγορευμένο για μια εβραιοπούλα. Μαζί μ' αυτήν την ανεξαρτησία της παρουσιάστηκαν και οι πρώτες ευκαιρίες που αφορούσαν αυτό που μέχρι τότε έκανε περιστασιακά και ερασιτεχνικά, δηλαδή το τραγούδι.

Η Αμαλία τραγουδούσε και στα ελληνικά και στα τούρκικα και μέχρι το τέλος του 1920 είχε ξεκινήσει να τραγουδάει επαγγελματικά στα ελληνικά καφέ-αμάν και σε τούρκικα κλαμπ¹⁴³. Έλληνες και Τούρκοι διασκέδαζαν μαζί στα κλαμπ της Ν. Υόρκης και η καθεμιά ομάδα «έβλεπε» την Αμαλία σαν δική της τραγουδίστρια. Η πρώτη της ηχογράφιση στο Νιου Τζέρσει περιλάμβανε 8 τουρκικά τραγούδια.

¹⁴³ Hikmet Feridun Es (around 1950), *Amalia Hanim and her Daughter, The Most Famous Singers of Americas Entertainment World*, http://www.maviboncuk.blogspot.com/2004_05_01_maviboncuk_archive.html (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).

Έπειτα ηχογράφησε 6 ελληνικά και τούρκικα τραγούδια για την ελληνική δισκογραφική εταιρεία των Γιώργου Γκρέτση και Σπύρου Στάμου. Ο R. K. Spottswood¹⁴⁴, στην έρευνά του για τις ηχογραφήσεις εθνικών μειονοτήτων της αμερικάνικης δισκογραφίας μεταξύ 1893 και 1942, αποκαλεί την Αμαλία Βάκα Γιαννιώτισσα.

Το ανεξάρτητο πνεύμα της Αμαλίας και η ανοδική της καριέρα προκαλούν προβλήματα στην οικογένειά της. Ο Jack Sarettas θεωρεί την ενασχόλησή της με το τραγούδι ανήθικη, χωρίζει την Αμαλία και η κόρη της Κλεονίκη φυγαδεύεται από τον πατέρα της για να ζήσει στην Ελλάδα. Στα 1926 η Αμαλία ασπάζεται το Ελληνορθόδοξο δόγμα, ονομάζεται επισήμως πια Αμαλία και παντρεύεται τον Gus Bakas. Από το 1927 έως το 1929 ηχογραφεί και ασχολείται επαγγελματικά με το τραγούδι ως πρώτο όνομα σε κλαμπ και εστιατόρια, μερικά εκ των οποίων έχει στην ιδιοκτησία της μαζί με το σύζυγό της.

Οι ζωντανές της εμφανίσεις στα καφέ-αμάν ήταν ο στυλοβάτης στην καλλιτεχνική της καριέρα. Στο πάλκο εμφανιζόταν διαρκώς με την κόρη της Διαμάντω στο πλάι της, που τη συνόδευε με το τουμπερλέκι ή στα φωνητικά. Συχνά και στις ηχογραφήσεις της ακουγόταν το «γεια σου μητέρα». Η Αμαλία ανοίγει δικό της καφέ-αμάν, το «Παυσίλυπον», το οποίο κάθε βράδυ ήταν ασφυκτικά γεμάτο¹⁴⁵. Η κόρη της Διαμάντω θυμάται και περιγράφει: *Λίγα τραπέζια, λαθραία ποτά, πολύ κέφι και ανάμεσα στου θαμώνες ακόμα και ιερείς.*

Στην Αμερική η Αμαλία αρχίζει να περιοδεύει σε πολλές πόλεις με έντονο το ελληνικό στοιχείο: Ντιτρόιτ, Σικάγο, Ινδιάννα, Φιλαδέλφεια. Μαζί της ο τραγουδιστής Γιώργος Κατσαρός. Στα 1940 μετακομίζει στο Σικάγο όπου ανοίγει το κλαμπ-ρέστοραντ «Πάνθεον» στην καρδιά της ελληνικής συνοικίας του Σικάγο. Οι Έλληνες μετανάστες τη θυμούνται με αγάπη για πολλά χρόνια για την τολμηρή προσωπικότητά της, την κοινωνική δραστηριότητά της και τη βοήθεια που παρείχε σε οικονομικά ασθενείς συμπατριώτες της.

¹⁴⁴ Spottswood K. Richard, *Ethnic Music on Records, A discography of Ethnic Recordings Produced in the United States, 1893 to 1942* (v. 3), University of Illinois Press, Urbana and Chicago, USA, p. 1138-1139.

¹⁴⁵ Πιθανόν το όνομα του μαγαζιού αυτού να προερχόταν από το ομώνυμο café-chantant των Ιωαννίνων (βλ. Κίτσιος, *ό.π.*, σ.144) έστω κι αν το ρεπερτόριό του διέφερε ριζικά.

Χάρη στις ηχογραφήσεις της Αμαλίας Βάκα έχουμε σήμερα ένα μικρό δείγμα της γιαννιώτικης, αστικής, λαϊκής μουσικής. Ο χαρακτήρας που δίνει σε τραγούδια σμυρνέικης προέλευσης μοιάζει τόσο πολύ με αυτόν των τραγουδιών της Ηπείρου, ώστε σήμερα κάποια από αυτά να αποκαλούνται γιαννιώτικα. Για παράδειγμα στο τραγούδι «Εγώ για σένα τραγουδώ» η Αμαλία κάνει ένα γκλισάντο το οποίο στη σμυρνέικη εκδοχή δεν υπάρχει, μιμούμενη προφανώς τα γκλισάντο του ηπειρώτικου κλαρίνου. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Αμαλία μεταναστεύοντας από τα Γιάννενα ήταν σε πολύ νεαρή ηλικία για να έχει διαμορφώσει ένα ολοκληρωμένο μουσικό ύφος. Άρα η ιδιαιτερότητά της στην αισθητική και στην ερμηνεία οφείλονται στη μουσική μνήμη. Οι συνεργάτες της Αμαλίας ήταν γνωστοί Ηπειρώτες μουσικοί όπως ο Λούης Ρασσιάς και ο Αλέξης Μιχ. Ζούμπας, κάτι που δείχνει τους δεσμούς της με την ντόπια, αστική μουσική¹⁴⁶. Ο Αλέξης Μιχ. Ζούμπας ήταν ένας από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα λαϊκών μουσικών. Γεννημένος στο Γραμμένο Ιωαννίνων το 1880, θα φύγει για τις Η.Π.Α. το 1914, όπου θα εκεί θα δουλέψει σε κλαμπ¹⁴⁷ και θα συνεργαστεί με την Αμαλία. Όταν ο Αλέξης Μιχ. Ζούμπας έφτασε στις Η.Π.Α. φαίνεται πως είχε διαμορφωμένο το μουσικό του υπόβαθρο. Αυτό το διαπιστώνουμε από τις ηχογραφήσεις με την Αμαλία.

¹⁴⁶ The Greek Archives, *Αμαλία Βάκα, Το Γιαννιώτικο τραγούδι στην Αμερική 1927-1943*, CD, (χ.χ.), εκδ. F.M. Records. Πρβλ. επίσης, *Amalia! Old Greek Songs In The New Land 1923-1950* CD, εκδ. Arhoolie Productions Inc, 2002, U.S.A..

¹⁴⁷ Τσιάρας Χ. Αναστ. (1987), *Λαϊκές Κουμπανίες, Λαϊκά Όργανα και Λαϊκοί Πρακτικοί Οργανοπαίχτες*, Γιάννενα, σ. 50-51.

Κεφάλαιο V

Θρησκευτική μουσική

Τη θρησκευτική μουσική των Εβραίων των Ιωαννίνων μπορούμε να τη χωρίσουμε σε δύο κατηγορίες: α) Τα τραγούδια με ελληνικούς στίχους. β) Τα τραγούδια με εβραϊκούς στίχους. Τα πρώτα τα ονόμαζαν πιγιουτίμ. Τα τραγούδια αυτά συνήθιζαν να τα ερμηνεύουν σε οικογενειακές τελετές και σε θρησκευτικές γιορτές στη Συναγωγή. Μερικά από αυτά ακολουθούν το πρότυπο εβραϊκών θρησκευτικών ασμάτων που συναντάμε στους Εβραίους ποιητές της Ισπανίας. Η σχέση τους με τα στιχοπλάκια είναι φανερή, ενώ κάποιοι μελετητές αναφέρουν πως την ίδια ιστορική στιγμή της εμφάνισης των στιχοπλακίων γράφτηκαν και αυτά τα τραγούδια¹⁴⁸.

Τραγούδια που υμνούν το Θεό

Τραγούδια υμνητικά προς το Θεό, τραγουδημένα στην ελληνική με παρεμβολή εβραϊκών στίχων. Κατά το Μάτσα φέρουν έντονη την επιρροή της τεχνοτροπίας των λειτουργικών ασμάτων κορυφαίων Εβραίων ποιητών της Ισπανικής Αναγεννήσεως (Γκεριβούλ, Γεουδά Αλεβή, Αμπέν Εζρά 11^{ος}-12^{ος} αι.). Είναι μακροσκελή τραγούδια με στροφές από 4, 5 και 6 τροχαϊκά δσύλλαβα που έχουν την ίδια ομοιοκαταληξία σε όλους τους στίχους της κάθε στροφής. Η ανάγκη της πολλαπλής ρίμας ανάγκαζε τους δημιουργούς συχνά να καταφεύγουν σε κοινότοπες και φτωχές ομοιοκαταληξίες, χωρίς να λείπουν ωστόσο και οι τεχνικότερες και πλουσιότερες.

Άξιε και δυναμωμένε¹⁴⁹

Άξιε και δυναμωμένε,
στα οράνια καθισμένε,
στους αγγέλους παινεμένε

¹⁴⁸ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 10-13. Πρβλ. επίσης, Κοκκώνης (2001α), *ό. π.*, σ. 19.

¹⁴⁹ Μάτσας (1953), *ό. π.*, σ. 14.

ιδές το λαό σου πώς κλαίνε.
El Hai Rahman, meleh neeman
και το ντέρτι τους σου λένε.
Εύπνα, ιδές το κάθισμά σου,
κάμε για το όνομά σου,
λεημονήσου τα παιδιά σου,
καρτερούν τη λευτιριά σου.
El Hai Rahman, meleh neeman.
Δείξε τα θαυμάσματά σου.
.....

Δοξασμένο τ' όνομά σου¹⁵⁰

Δοξασμένο τ' όνομά σου ποιητή ουρανού και γης,
που επαράγγειλες του ανθρώπου: Όχι τις στράτες μου μη εβγής!
Και δείξε του και το φόβο. Για η πίσσα μην καγής!

Ποιος λογιέται αντρειγιωμένος, του πολέμου φυσικός;
-Πού οχι τις στράτες της καρδιάς του απομένει νηστικός.
Με το νέφσι του μαλώνει δυνατός και γνωστικός.
.....

Τραγούδια που λέγονταν στην Περιτομή

Μπερούχιμ Ατέμ¹⁵¹

Πρόκειται για ένα τραγούδι που λεγόταν την ώρα της περιτομής και όταν ένα ζευγάρι ήθελε να κάνει αγόρι. Η στίχοι του είναι εβραϊκοί. Ο ρυθμός είναι 3/4. Είναι καταγραμμένο στον τρόπο του Δώριου, αν και η III του βαθμίδα κάποιες φορές οξύνεται, πράγμα το οποίο στον Δώριο δεν παρουσιάζετε. Η μελωδία δεν ξεπερνά τους πέντε φθόγγους. Η καταγραφή είναι ένα κομμάτι από αυτό που θυμόταν η πληροφορήτρια.

¹⁵⁰ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 17.

¹⁵¹ Ναχμάν, ό. π., σ. 27-28. Πρβλ. επίσης, Ζανέτ Ναχμίμα Σεβή, ό. π., (βλ. συνοδευτικό CD της εργασίας).

Μπερούχιμ Ατεμ

II. Η Θυσία του Ισαάκ

Το βράδυ της παραμονής της περιτομής που ονομάζεται «Σαλαμάτια» (από το αρχαίο εβραϊκό ρήμα «σαλέμ» που σημαίνει ολοκληρώνω, αποκαθιστώ την ενότητα) τραγουδιέται αυτό το εβραϊκό τραγούδι στην ελληνική γλώσσα¹⁵²:

Γιαραμπή που είσαι στα ψηλά και χαμηλά κοιτάζεις
Τα κρίματά μου μη τηράς και μην τα λογαριάζεις.

.....

Τα κρίματά μου ρίξε τα στης θάλασσας τα βάθη
Για το Τζεχούθ του Αβραάμ στα λόγια σου εστάθη.

.....

Που του 'δωσε ο Θεός παιδί στα γεράματά του.
Όταν ήταν εκατό χρονών τ' αγαπούσε η καρδιά του.

.....

Στην καταγραφή¹⁵³ η ρυθμική αγωγή είναι 6/8 *adantino* ($\pm=80$). Είναι τραγούδι γραμμένο στον τρόπο του Αιολικού και όλες οι πτώσεις του γίνονται στο φθόγγο λα. Σε δεύτερη καταγραφή¹⁵⁴ το κομμάτι έχει ρυθμική αγωγή 3/8 *adantino* ($\pm=60$) και περνάει ανά διαστήματα σε 6/8. Είναι γραμμένο στον τρόπο του Αιολικού και έχει σαν βάση του το φθόγγο σολ. Κάνει κάποια περάσματα στο Μιζολύδιο, όταν παίρνει σαν τονικό κέντρο τη νότα φα.

¹⁵² Μάτσας (1953), ό. π., σ. 45. Πρβλ. επίσης, Ναχμάν, ό. π., σ. 29.

¹⁵³ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 60.

¹⁵⁴ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 60.

Η θύσια του Ιαάκ

$\bullet = 60$ andantino

Καταγραφή πρώτη

Η θυσία του Ισαάκ

(Γισράμπη πούσαι στά ψηλά)

$\bullet = 80$ andantino

Καταγραφή δεύτερη

Τραγούδια που λέγονταν στην ονοματοθεσία των κοριτσιών

Στην ονοματοθεσία των κοριτσιών η τελετή ήταν λιτή και αθόρυβη και ακουγόταν μονάχα το παρακάτω τραγούδι (από μετάφραση)¹⁵⁵:

¹⁵⁵Ναχμάν, ό. π., σ. 28.

Περιστέρα μου εσύ
η οποία είσαι εις τας σχισμάς του βράχου
εις τα απόκρυφα των κρημνών
δείξε σε μένα την όψη σου.
.....

Τραγούδια που λέγονταν το βράδυ της Παρασκευής

Η Παρασκευή είναι μια μέρα γιορτή για όλους τους Εβραίους (βλ. κύκλος του χρόνου). Μετά το δείπνο συνηθιζόταν να λέγονται οι ύμνοι «Υιός του Δαβίδ» και το «Θεός είναι ο βασιλέας».

Σιμοτινός είν' ο Θεός

Το ακόλουθο τραγούδι συνηθιζόταν να τραγουδιέται τις δέκα Μέρες της Μετάνοιας, που προηγούνται της γιορτής του Κιπούρ. Ο σκοπός του τραγουδιού είναι να διδάξει στους πιστούς τον τρόπο προετοιμασίας για την προσευχή. Είναι τραγούδι ηθικής διδασκαλίας¹⁵⁶. Πρόκειται για δεκαπεντασύλλαβα στιχοπλάκια στην ελληνική γλώσσα.

Σιμοτινός είν' ο Θεός, σε ποιόν που να τον κρᾶξει
Τα χείλη να περικαλεί κι ο νους να μ' δε σπαράξει.

Γλώσσα κι αχείλι και καρδιά τα τρία να μονοιάσουν
Τα δύο του τα μάτια χαμπηλά κι αλλού να μ' δεν κοιτάξουν.
.....

Γιαννιώτικη Αγκαδά

Η γιαννιώτικη Αγκαδά αποτελεί ένα σύνολο θρησκευτικών ύμνων που τραγουδιούνται το βράδυ του Πάσχα (βλ. Πέσαχ). Από επιτόπια έρευνα μαθαίνουμε ότι: *Το Πάσχα το βράδυ όλες οι οικογένειες στα σπίτια τους κάθονται στο τραπέζι, γιορτινά όλα, ωραία και διαβάζουν. Αυτό το βιβλίο που διαβάζουν λέγεται Αγκαδά. Μέσα σε αυτό το βιβλίο είχαν οι Εβραίοι των Ιωαννίνων μερικά διαβάσματα. Είναι τραγούδια και τα έχουν εξηγήσει. Ένα από αυτά είναι το «Επαινείτε το Θεό»...Αντί να*

¹⁵⁶ Μάτσας (1953), ό. π., σ. 37.

το λένε «επαινείτε» για να πάει καλά στην ομοιοκαταληξία το λένε «παινάτε το Θεό»¹⁵⁷:

¹⁵⁷ Ζανέτ Ναχμήα Σεβή, ό. π., (βλ. συνοδευτικό CD εργασίας).

Παινάτε τον Αδονάι παινάτε τον
παινάτε σκλάβοι το όνομα του Αδονάι.
Ας είναι ευλογημένο το όνομα του Αδονάι
από τώρα έως πάντα.

Ποιος σαν τον Αδονάι το Θεό μας
που υψηλαίνει για να καθίσει
που χαμηλώνει για να ιδεί
από τους ουρανούς εις τη γη.

Μιλάει με τους άρχοντες του λαού του
.....

Ο ρυθμός του είναι 2/4 και ο τρόπος που είναι καταγεγραμμένος είναι Δώριος.
Η μελωδία δεν ξεπερνά τους πέντε φθόγγους. Η καταγραφή είναι ένα κομμάτι από
αυτό που θυμόταν η πληροφορήτρια.

Παινάτε τον Αδονάι

• = 80

Παι - νά - τε τον Α - δο - νάι παι νά -

τε - τον Παι - νά - τε σκλά - βοι τό - νο - μα του Α - δο -

νάι - - - - - Ας εί - ναι ευ - λο - γη - μέ - νο το ό - νο - μα

Η μοναδική ελληνική έκδοση της γιαννιώτικης Αγκαδά οφείλεται στο Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας και έχει ερμηνευτή το Σαμουήλ Κοέν¹⁵⁸. Περιλαμβάνει το σώμα των ύμνων που τραγουδιούνται στα εβραϊκά καθώς και έναν ύμνο στην ελληνική. Σύμφωνα με τους εκδότες του υλικού, ο ιεροψάλτης Σαμουήλ Κοέν τραγούδησε την Αγκαδά με τον παραδοσιακό ρωμανιώτικο τρόπο και την κατέγραψε ο Σάκης Νεγρίν, διασώζοντας έτσι ένα σημαντικό εθνογραφικό στοιχείο του τόπου του. Βέβαια η συνοδεία χορωδίας αποτελεί νεότερο -και πιθανόν ξένο-

¹⁵⁸ Μπαττίνου Ζανέτ (χ.χ.), *Η Γιαννιώτικη Αγκαδά με το Σαμουήλ Κοέν*, εκδ. Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

στοιχείο της ηχογράφησης. Η βιωματική σχέση όμως του Κοέν με την Αγκαδά επιτρέπει να διατηρηθούν στο κείμενο κάποιες από τις ιδιαιτερότητες της ρωμανιώτικης προφοράς και του τονισμού της εβραϊκής γλώσσας. Ιδιαίτε­ρώς σημαντικά είναι και τα σχόλια του συνοδευτικού βιβλίου που αφορούν στο πώς προφέρονται κάποιοι φθόγγοι στην εβραιογיאαννιώτικη προφορά. Επίσης στο βιβλίο αυτό παρατίθενται και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το τελετουργικό που παρεμβάλλεται ανάμεσα στους ύμνους. Από το μοναδικό ύμνο στα ελληνικά παρατίθεται το παρακάτω απόσπασμα με τίτλο «Ένας ποιος ξέρει;» ή «Το τραγούδι του Πάσχα»:

Έναν ποιος ξέρει;
 Ένα εγώ ξέρω.
 Ένας είναι ο Θεός,
 Μπαρούχ ου μπαρούχ σεμό.

Δύο ποιος ξέρει;
 Δύο εγώ ξέρω.
 Δύο Μωσέ και Ααρών.
 Ένας είναι ο Θεός.
 Μπαρούχ ου μπαρούχ σεμό.

Είναι σε ελεύθερο μέτρο. Η μελωδία για τον τρίτο στοίχο επαναλαμβάνετε για κάθε αριθμό.

Ένα ποιος ξέρει;

(Τραγούδι του Πεσάχ)

♩ = 100

Glissando

Έ ναν Ποιος Ξέ ρει Έ να 'γω ξέ ρω Έ νας εί ναι ο

Θε ός Μπα - ρούχ ου μπα - ρούχ σε μό ό

Συμπεράσματα

Η μακραίωνη παρουσία των Εβραίων στην περιοχή των Ιωαννίνων επιβεβαιώνεται από πλήθος πηγών. Η συνύπαρξη Χριστιανών και Εβραίων υπήρξε αρμονική και χωρίς σοβαρά προβλήματα. Οι όποιες συγκρούσεις που καταγράφονται ιστορικά δεν οδήγησαν στην αποπομπή του ισχνού εβραϊκού στοιχείου από την περιοχή.

Ο ερχομός των Σεφεραδιτών δεν έφερε σημαντικές αλλαγές στη γλώσσα και στις συνήθειες των Ρωμανιωτών. Το εβραιογιαννιώτικο στοιχείο επικράτησε και η επιρροή των ισπανόφωνων εξαντλήθηκε μονάχα στην αλλαγή κάποιων επιθέτων.

Οι προστριβές των Εβραίων με την κυρίαρχη Χριστιανική ομάδα ήταν ενδεχομένως αναπόφευκτες. Ωστόσο, δεν προέκυπταν από θρησκευτικά αίτια, όσο κι αν αυτό προβαλλόταν εκατέρωθεν, αλλά ήταν αποτέλεσμα κυρίως της προσπάθειας για τον έλεγχο του εμπορίου και συγκεκριμένα του μέρους του που οι Εβραίοι κατείχαν. Για το λόγο αυτό και σε στιγμές έντασης η κυρίαρχη ομάδα δεν δίστασε να αποδώσει ευθύνες στη μειονότητα, γεγονός που συμβαίνει συχνά σε ανάλογες περιπτώσεις (βλ. τσιγγάνοι, εβραϊκές μειονότητες σε άλλες χώρες κ.τ.λ.).

Παρά τη μακραίωνη συνύπαρξη του κυρίαρχου χριστιανικού στοιχείου με το μικρότερο εβραϊκό, δεν σημειώθηκε η αφομοίωση του δευτέρου από το πρώτο στο βαθμό που θα περίμενε κανείς κι αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι η κυρίαρχη ομάδα αντιμετώπιζε πάντοτε τη ρωμανιώτικη κοινότητα ως κάτι διαφορετικό. Στην βυζαντινή εποχή υπήρξαν προσπάθειες εκχριστιανισμού των Εβραίων. Υπό οθωμανική διοίκηση η θρησκευτική τους ταυτότητα καθόριζε τα δικαιώματά τους ως πολιτών της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στο νεοελληνικό αστικό κράτος αντιμετωπίστηκαν ως Εβραίοι δηλαδή πολίτες μεν της χώρας, μέλη δε μιας θρησκευτικής μειονότητας και ως τούτου ξεχωριστοί και απομονωμένοι. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με την τήρηση των δικών τους απατηλών νόμων του «εκλεκτού λαού» είχαν ως αποτέλεσμα την περιχαράκωση και την επιβίωσή τους.

Οι γέφυρες επικοινωνίας με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα, η μακραίωνη παρουσία τους στην περιοχή και κυρίως η διατήρηση μέρους των εμπορικών-οικονομικών δραστηριοτήτων που κατείχαν -στα πλαίσια μιας ασθμαίνουσας και

καταρρέουσας οθωμανικής αυτοκρατορίας- δεν τους άφησε περιθώρια σύγκρουσης με το χριστιανικό πληθυσμό ή αποχώρησης από την περιοχή. Αντιθέτως ταυτίστηκαν με την ιστορική μοίρα του τόπου. Κορυφαία στιγμή αποτελεί αυτή του Ολοκαυτώματος όπου η εβραϊκή κοινότητα θεώρησε τη μοίρα της κοινή με τη χριστιανική. Αυτό σε συνδυασμό με τη διάθεση του Εβραϊκού Συμβουλίου για συνεργασία με τη γερμανική κατοχική διοίκηση οδήγησε την κοινότητα σε αφανισμό.

Η συνύπαρξη με το χριστιανικό στοιχείο οδήγησε τους Εβραίους των Ιωαννίνων στη χρήση της ελληνικής γλώσσας σε όλες τις πτυχές της ζωής τους. Στον τομέα της παιδείας έγιναν αξιόλογες προσπάθειες. Ιδρύθηκε εβραϊκό σχολείο, στο οποίο τα εβραϊόπουλα ελάμβαναν ελληνική παιδεία. Πολλά από τα τραγούδια (λαϊκά και θρησκευτικά) λέγονταν στην ελληνική.

Η υποχρέωση από τα βυζαντινά διατάγματα να τηρείται το χριστιανορθόδοξο τελετουργικό δεν άφησε ανεπηρέαστη την τέλεση των ρωμανιώτικων θρησκευτικών τελετουργιών.

Σε ό,τι αφορά στη μουσική των Ρωμανιωτών συμπεραίνουμε τα ακόλουθα. Το μεγαλύτερο μέρος των τραγουδιών τους είναι κατά κανόνα θρησκευτικού περιεχομένου. Φέρουν την επιρροή των Εβραιοϊσπανών ποιητών του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα. Συχνή σε αυτά είναι η επίκληση της παντοδυναμίας του Θεού. Η θεματολογία των λαϊκών τραγουδιών δεν διαφέρει πολύ από αυτά των χριστιανών. Ωστόσο σε αυτά συναντούμε συχνότατα την επίκληση του θείου. Ένα σημαντικό στοιχείο των τραγουδιών και ύμνων είναι ότι είναι δίγλωσσα, γεγονός που μαρτυρά την ανάγκη έκφρασης μέσα σε ένα ελληνόγλωσσο περιβάλλον. Τα τραγούδια των Ρωμανιωτών έχουν τελετουργικό χαρακτήρα. Ως χώροι τέλεσής τους εκτός από τη Συναγωγή ήταν τα σπίτια. Μέσα από τους στίχους τους αναδύεται το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα των Ιωαννίνων. Η τεχνική του στιχοπλακίου απαντάται συχνά στα εβραϊκά τραγούδια όπως και ο δεκαπεντασύλλαβος στίχος και ο δίχρονος συλλαβικός ρυθμός. Στο σχετικά μικρό και αλλοιωμένο κύκλο των σωζόμενων εβραϊκών τραγουδιών δεν εντοπίζεται κάποιο ιδιαίτερο τοπικό μουσικό ιδίωμα. Δεν έχουμε την πεντατονική κλίμακα και δεν υπάρχουν μαρτυρίες για συνοδεία μουσικών οργάνων. Ωστόσο οι δρόμοι και οι ρυθμοί που χρησιμοποιούνταν δεν ήταν ξένοι στη μουσική κουλτούρα των Χριστιανών αφού και οι ίδιοι τους χρησιμοποιούν. Την ώρα της αιχμαλωσίας τους στα ναζιστικά στρατόπεδα οι Εβραιογιαννιώτες τραγούδησαν σκοπούς ευρύτερα

γνωστούς στον ελλαδικό χώρο προσαρμόζοντάς τους στην τραγική κατάσταση που περνούσαν. Στα λαϊκά γλέντια στα Ιωάννινα συμμετείχαν και οι τρεις ομάδες (Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι). Χριστιανοί μουσικοί συμμετείχαν σε εβραϊκά γλέντια. Εν κατακλείδι η ενεργός συμμετοχή των Εβραίων στα λαϊκά γλέντια και σε τόπους διασκέδασης και η χρήση του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος στους στίχους καθιστούν τους Εβραίους συνδημιουργούς της γιαννιώτικης αστικής λαϊκής μουσικής.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αραβαντινός Π. (1956), *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β, Αθήνα.
- Βούλγαρης Ευγ. (2007), *Μουσική θεωρία & ρυθμολογία II* (Σημειώσεις μαθήματος), ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα.
- Βρανούσης Λ.-Σφυρόερας Β. «Η απογείωση της πνευματικής δημιουργίας στην Ήπειρο» στο Εκδοτική Αθηνών (1997) *Ήπειρος, 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα.
- Γάτος Γεώργιος (1965), *Ιστορία των Ιωαννίνων*, Αθήνα.
- Ελιγιά Γιωσέφ (1967), *Άσμα Ασμάτων – Ψαλμοί*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα.
- Καλομοίρης Μανώλης (1994), *Αρμονία*, τ. Β, εκδ. «Γαϊτάνου» Κοκονέτση, Αθήνα.
- Κοκκώνης, Γ. (2001), *Ζητήματα ελληνικής λαϊκής μουσικής I* (Σημειώσεις μαθήματος), ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα.
- Μαρξ Καρλ (2006), *Το εβραϊκό ζήτημα*, μτφ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα
- Μάτσας Ιωσήφ (1953), *Γιαννιώτικα Εβραϊκά τραγούδια*, εκδ. Ηπειρωτικής Εστίας, Ιωάννινα.
- Μάτσας Ιωσήφ (1983), *Δ Συμπόσιο λαογραφίας βορειοελλαδικού χώρου*, εκδ. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, Θεσσαλονίκη.
- Μπαττίνου Ζανέτ *Η Γιαννιώτικη Αγκαδά με το Σαμουήλ Κοέν*, εκδ. Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, Αθήνα.
- Ναχμάν Ε. (1996), *Γιάννινα, ταξίδι στο παρελθόν*, Talos Press, Αθήνα.
- Περιστερης Σπυρ. Δ. (1999), *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια τ.Γ*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα.
- Prinzing G., «Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, Μέση Βυζαντινή Περίοδος (6^{ος} αι.-1204)» στο *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* (1997), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Nicol D., «Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία, το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Υστεροβυζαντινή Περίοδος (1204-1470)» στο *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* (1997), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Ράπτης Βασίλης (χ.χ.), *Ζίτσα*, εκδ. Σύλλογος Γυναικών Ζίτσας.

- Σιμόπουλος Κ. *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, III / 2
- Σιομπότης Γεώργιος (2005), *Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι των Γιαννίνων*, εκδ. Κ.Ι.Σ.Ε.
- Saunier Guy (1999), *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια-τα μοιρολόγια*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.
- Τσιλιγιάννης Κωνσταντίνος (2004), *Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας*, εκδ. Κ.Ι.Σ.Ε. Θεσσαλονίκη.
- Τσιάρας Χ. Αναστ. (1987), *Λαϊκές Κουμπανίες Λαϊκά Όργανα και Λαϊκοί Πρακτικοί Οργανοπαίχτες*, Γιάννινα.

Άρθρα, δημοσιεύσεις και λοιπά έντυπα

- Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος (2003), *Η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων- Διαδρομή στο χρόνο*, έκθεση του ΕΜΕ και του Δήμου Ιωαννίνων, Ιωάννινα (18/2-31/3 2003).
- Κίτσιος Γιώργος (2007), «Παυσίλιπον, Ένα γερμανικό «τέμενος των Μουσών» στα οθωμανικά Ιωάννινα του 1873», περιοδικό *Πολυφωνία*, τεύχος 10, Άνοιξη 2007.
- Κουρμαντζή Ελ., «Η ποίηση του Γιωσέφ Ελιγιά και τα κοινωνικά ρεύματα του καιρού του», εφημ. *Πρωινός Λόγος*, 15-16 Μαΐου 1993.
- Νεγρίν Σάκης, «Μια σημαντική νέα έκδοση του Ε.Μ.Ε.» στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, *newsletter*, 52, φθινόπωρο-χειμώνας 2004/2005, Αθήνα.
- Παπαϊωάννου Μ. Μ., *Διακριτικά, Γιοσέφ Ελιγιά*, αναδημοσίευση άρθρου, εφημ. Ριζοσπάστης, Παρασκευή 27 Ιούλη 2001.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Dalven Rae (1990), *The Jews of Ioannina*, Cadmus Press, Philadelphia, Pennsylvania, USA.
- Chiloah (1972), *Les chants de noce dans la tradition musicale des Juifs de Joannina*, Institut de folklore, Skopje Yougoslavie.
- Schwartz B. & Athanassakis A. (1987), *The Greek-Jewish Songs of Yannina*, Modern Greek Studies Yearbook, vol. 3, University of California, Santa Barbara, USA.

- Spottswood K. Richard, *Ethnic Music on Records, A discography of Ethnic Recordings Produced in the United States, 1893 to 1942* (v. 3), University of Illinois Press, Urbana and Chicago, USA.

Δικτυακοί τόποι

- Berg Irwin (2001), *Romaniote Jews*, www.kulanu.org/romaniotes/romaniote.html (ημερ. πρόσβασης 14/2/07).
- Hikmet Feridun Es (around 1950), *Amalia Hanim and her Daughter, The Most Famous Singers of Americas Entertainment World*, [/www.maviboncuk.blogspot.com/2004_05_01_maviboncuk_archive.html](http://www.maviboncuk.blogspot.com/2004_05_01_maviboncuk_archive.html) (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- Kourmantzi Eleni, *The Jewish Community of Ioannina*, www.seferad.org, (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- Toren Hilary and Dorfman Ben-Zion, *A Jewish History*, <http://bh.org.il/swj/> (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- Tsiliyianni Constantinos, *The Jews of Arta*, *chronika*, (issue 192: July/August 2004), www.kkjsm.org (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- www.members.tripod.com/~Yiannina/Romaniotes.html (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- *Romaniote Jews of Ioannina Greece*, Lecture presented on August 15, 2006 at the International Jewish Genealogical Conference (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- *Who are the Romaniote Jews*, www.romaniotelegacy.org (ημερ. πρόσβασης 14/2/2007).
- The Jewish Museum of Greece & Museum Judengasse (2001), brochure by Sakis Negrin for *The Jews of Greece 2300 Years of History and Tradition* (The Museum's participation in the Frankfurt International Book Fair 13/9-11/11) www.kis.gr/jmuseum_news_en.html (ημερ. πρόσβασης 4/1/2008).

Ψηφιακοί δίσκοι

- Γρηγοράτος Διονύσης, *Παράσταση για ένα ρόλο*, CD, εκδ. Ριζοσπάστης.

- Κοκκώνης Γιώργος (2001), *Η μουσική στα Γιάννενα*, CD-Rom, εκδ. Ι.Μ. Ιωαννίνων και Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ (χ.χ.)*, CD, εκδ. Protasis.
- *Μήνυμα Ζωής: Επιζώντες θυμούνται... Μαρτυρίες για το ολοκαύτωμα* (2006), DVD, εκδ. Ε.Μ.Ε.
- *Η Γιαννιώτικη Αγκαδά με το Σαμουήλ Κοέν (χ.χ.)*, CD, εκδ. Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, Αθήνα.
- Χρήστος Τζιτζιμίκας, *Παραδοσιακή Μουσική της Ηπείρου-Ζαγορίσια και Γιαννιώτικα (χ.χ.)*, CD, εκδ. Ταμβος, Αθήνα.
- Amalia Via, *Amalia! Old Greek Songs In The New Land 1923-1950* (2002), CD, εκδ. Arhoolie Productions Inc, U.S.A..
- Αμαλία Βάκα, *The Greek Archives, Αμαλία Βάκα, Το Γιαννιώτικο Τραγούδι στην Αμερική 1927-1943 (χ.χ.)*, CD, εκδ. FM Records.

Επιτόπια έρευνα

- Συνέντευξη με την Εβραιογιαννιώτισσα Αλέγα Μάτσα, κόρη του συγγραφέα Ιωσήφ Μάτσα, Ιωάννινα, 8/12/2006.
- Συνέντευξη με τον Εβραιογιαννιώτη ιεροψάλτη Σαμουήλ Κοέν, Ιωάννινα, 15/12/2006.
- Συνέντευξη με την Εβραιογιαννιώτισσα Ζανέτ Ναχμιά Σεβή, Ιωάννινα, 17/1/07.

Παράρτημα

1. Συνέντευξη του εκπροσώπου του γραφείου της ισραηλιτικής κοινότητας των Ιωαννίνων

Ερώτηση: Ποιος ήταν ο χαρακτήρας των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων και στα μέλη των άλλων δύο κοινοτήτων (χριστιανική και μουσουλμανική) στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σύμφωνα με τις αφηγήσεις των πατεράδων και των παππούδων σας;

Απάντηση: Οι σχέσεις ήταν άριστες τόσο με τους Χριστιανούς όσο και με τους Μουσουλμάνους. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι φιλίες δεν διακόπτονταν λόγω της πίστης και συχνή ήταν η κοινή συμμετοχή σε γλέντια ή εορτές, κάτι που μαρτυρούσε αμοιβαίο σεβασμό.

Ερώτηση: Ποιες ήταν οι σημαντικότερες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις της κοινότητας στα χρόνια εκείνα;

Απάντηση: Η σημαντικότερη γιορτή ήταν το Πουρίμ. Στη διάρκεια αυτού τραγουδιούνταν εβραιογιαννιώτικα τραγούδια με ελληνικό στίχο και άλλα γιαννιώτικα τραγούδια. Οι μουσικοί ήταν Χριστιανοί.

Ερώτηση: Ο ποιητής Γιωσέφ Ελιγιά τι είδους εκτίμησης ή αποδοχής έχαιρε από τα μέλη της κοινότητας;

Απάντηση: Δεν ήταν ευρέως αποδεκτός λόγω κυρίως των αριστερών του πεποιθήσεων.

Ερώτηση: Υπήρχαν άλλοι λογοτέχνες στην κοινότητα πέραν του Γ. Ελιγιά την εποχή εκείνη;

Απάντηση: Όχι, μόνο ο Ελιγιά.

Ερώτηση: Τι σήμαινε για τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας το γεγονός μια εβραιοπούλα να τραγουδάει στα καφέ-αμάν;

Απάντηση: Ότι ακριβώς και για τις υπόλοιπες καλλιτέχνιδες των μαγαζιών αυτών, ότι ήταν χαμηλής ηθικής.

2. Συνέντευξη που παραχώρησε ο Σαμουήλ Κοέν. Ο Σαμουήλ Κοέν είναι μουσικός, ένας εκ των δύο γηραιότερων μελών της κοινότητας, γνώστης των ύμνων που τραγουδιούνταν σε θρησκευτικές γιορτές και έχει εκδώσει σε CD τη γιαννιώτικη Αγκαδά.

Ερώτηση: Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στους ρωμανιώτικους και στους σεφεραδίτικους ύμνους;

Απάντηση: Υπάρχουν διαφορές στη μουσική και γενικότερα στο λειτουργικό. Θα έλεγε κανείς ότι πέραν του βιβλίου που είναι κοινό, δεν υπάρχουν πολλές ομοιότητες στον τρόπο που αυτή τραγουδιέται από Σεφεραδίτες και Ρωμανιώτες.

Ερώτηση: Πόσο διαφέρουν οι ύμνοι των Ρωμανιωτών των Ιωαννίνων από εκείνους Ρωμανιωτών άλλων κοινοτήτων;

Απάντηση: Μόνο στα Γιάννενα υπήρχαν Ρωμανιώτες. Αυτό είχε ως συνέπεια οι ύμνοι να ξεχωρίζουν από άλλους άλλων κοινοτήτων κι αυτό ήταν αισθητό κυρίως λόγω της ντόπιας προφοράς.

Ερώτηση: Τι γνωρίζεται για τη γιαννιώτικη Αγκαδά;

Απάντηση: Καταρχάς η Αγκαδά είναι βιβλίο κοινό για όλους τους Εβραίους. Είναι γραμμένο στα εβραϊκά και περιλαμβάνει ύμνους σχετικούς με το Πάσχα. Οι ύμνοι αυτοί συνοδεύουν την προετοιμασία για τη μεγάλη αυτή γιορτή και φέρουν στοιχεία της γιαννιώτικης μουσικής.

Ερώτηση: Ποιοι ύμνοι τραγουδιούνται στο Πουρίμ;

Απάντηση: Το Πουρίμ είναι κάτι σαν τις ελληνικές αποκριές. Διαρκεί 15 ημέρες. Στη διάρκεια της γιορτής τα παιδιά μετά τη προσευχή στη Συναγωγή πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι και τραγουδούσαν το *Γιορτή ήρταμαν*. Στη σακούλα που κρατούσαν έβαζαν τα γλυκά που τους τράταραν κι αν τυχόν κανείς αρνούταν να τους ανοίξει του τραγουδούσαν την «κατάρα» της ηχογράφησης. Ωστόσο το πιο διαδεδομένο τραγούδι-ύμνος της γιορτής ήταν το *Κίνα γλώσσα*.

Ερώτηση: Τι τραγούδια τραγουδιούνταν συνήθως σε γιορτές, γάμους κ.τ.λ.;

Απάντηση: Ύμνοι της Παρασκευής και άλλοι ύμνοι που τραγουδιούνταν στα ελληνικά. Γενικά και στις κοσμικές γιορτές τραγουδιούνταν θρησκευτικοί ύμνοι.

Ερώτηση: Πώς μάθαιναν τους ύμνους τα μέλη της κοινότητας;

Απάντηση: Η διδασκαλία των ύμνων δεν ήταν παρά μόνο εμπειρική. Από τους χίλιους που πήγαιναν στη Συναγωγή μόνο ένας θα τους μάθαινε, αυτός που αγαπούσε πραγματικά τη μουσική και με μόνο δάσκαλο το αυτί του και την αγάπη και θέλησή του γι' αυτό.

Ερώτηση: Στα ταφικά έθιμα υπήρχαν μοιρολόγια; Τι μορφή είχαν αυτά;

Απάντηση: Υπήρχαν ειδικές μοιρολογίστρες, Εβραίες στην καταγωγή, που μοιρολογούσαν επί πληρωμή, με συγκεκριμένο αλλά μικρό ρεπερτόριο.

Ερώτηση: Πώς διασκεδάζαν οι Εβραίοι; Έβγαιναν έξω στις ταβέρνες όπως οι Έλληνες;

Απάντηση: Συνήθως όχι. Η διασκέδασή τους συνίστατο σε ανταλλαγή επισκέψεων και σε μεγαλύτερες συγκεντρώσεις (2-3 οικογενειών) στα σπίτια. Στην καλύτερη περίπτωση πήγαιναν μόνο σε ζαχαροπλαστεία. Οι γυναίκες έκαναν παρέα και με Χριστιανές, δεν ήταν τόσο περιορισμένες όσο φανταζόμαστε σήμερα.

Συνέντευξη της Αλέγας Μάτσα, κόρης του Ιωσήφ Μάτσα, του κυριότερου ερευνητή της εβραϊκής μουσικής των Ιωαννίνων.

Ερώτηση: Πείτε μου για το βιβλίο του πατέρα σας *Γιαννιώτικα Εβραϊκά τραγούδια (1953)*.

Απάντηση: Ο πατέρας μου με το βιβλίο του αυτό προσπάθησε να αποδείξει ότι υπάρχουν κοινά στοιχεία ανάμεσα στη χριστιανική και στην εβραϊκή κοινότητα σε ό,τι αφορά στη μουσική. Ο στίχος (των τραγουδιών που δημοσίευσε) είναι δεκαπεντασύλλαβος και οι στιχουργοί (διάφοροι Ραβίνοι) γράφουν το όνομά τους επάνω στους παπύρους. Τα τραγούδια αυτά λέγονται πιγιουτίμ.

Η Ζανέτ Ναχμήα Σεβή. είναι ένα από τα γηραιότερα μέλη της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων. Η συνέντευξη έγινε στις 17/1/07.

Ερώτηση: Πείτε μου για γλέντι του Σαββάτου των Εβραίων των Ιωαννίνων.

Απάντηση: Τα πολύ παλιά χρόνια, δηλαδή πριν να μας πάρουν οι Γερμανοί 1920-15 τότε, το Σάββατο το πρωί οι γυναίκες έφτιαχναν πολλά πράγματα στο σπίτι για το Σάββατο από την Παρασκευή. [...]

Το Σάββατο το απόγεμα πήγαιναν από τη λίμνη στο πίσω μέρος που λέγεται Δώδεκα.[...] Καθόμασταν στις πέτρες και τα τρώγαμε. Στο νησί πήγαιναν για γλέντι όση ήθελαν, αυτοί που ήταν πλούσιοι και τα είχαν, γιατί ήθελε έξοδα για να πας να γλεντήσεις. Στο νησί, στην Ραμπάτοβα (εννοεί την περιοχή Ντραμπάτοβα), ήταν καλύτερα[...]

Ερώτηση: Φώναζαν όργανα;

Απάντηση: Ναι. Ο άντρας μου ξέρεις τι γλεντζές ήταν; Γλένταγαν στο νησί και στη Ραμπάτοβα το πρωί. Έρχονταν όλοι την Κυριακή το βράδυ.